

Ο ΚΕΜΑΛΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

**ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

ΠΜΣ: «Ευρωπαϊκές και Διεθνείς Σπουδές»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Άννας Καραμάνου

ΕΠΟΠΤΕΥΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Θάνος Βερέμης

«Ο ΚΕΜΑΛΙΚΟΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ

ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ»

ΙΟΥΝΙΟΣ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

**1.1 Ορισμός του Κεμαλικού Εκσυγχρονισμού:
από τη παράδοση στη νεωτερικότητα**

1.2. Το θεωρητικό πλαίσιο

1.3. Μεθοδολογία

2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ – ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΚΟΣΜΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ & ΙΣΛΑΜ

2.1. Οι προπομποί των μεταρρυθμίσεων

2.2. Κοσμικό κράτος Vs θεοκρατίας

2.3. Κεμαλικό Κράτος και δικαιώματα των γυναικών

2.4. Η γυναίκα πολίτης και οι «ιεροί ηθικοί κανόνες»

2.5. Κρατικός φεμινισμός και παραδοσιακή πατριαρχία

2.6 Η αναπαραγωγή των διακρίσεων στην εκπαίδευση και την εργασία

3. ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

3.1. «Οι γυναίκες προκαλούν αναταραχή...»

3.2. Η κατάργηση του φερετζέ και η μάχη για τη μαντήλα

3.3. Η συστημική βία κατά των γυναικών, τα εγκλήματα «τιμής» και ο παράδεισος με τις παρθένες

4. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

4.1. Η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος και η συμμετοχή στους δημοκρατικούς θεσμούς

5. ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

5.1. Η προοπτική ένταξης στην ΕΕ

5.2. Το ευρωπαϊκό κεκτημένο για την ισότητα των φύλων και πως γεφυρώνεται το χάσμα ΕΕ-Τουρκίας

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

**«Σε μερικά μέρη έχω δει γυναίκες που βάζουν ένα ύφασμα για να κρύψουν το πρόσωπό τους και γυρνούν την πλάτη ή πέφτουν στο έδαφος όταν περνά ένας άντρας. Ποιο είναι το νόημα και η λογική αυτής της συμπεριφοράς; Κύριοι, μπορούν οι μητέρες και οι κόρες ενός πολιτισμένου έθνους να υιοθετήσουν μια τόσο παράξενη στάση, μια τόσο βάρβαρη συνήθεια; Είναι ένα θέαμα που γελοιοποιεί το έθνος. Πρέπει να σταματήσει αμέσως»
(Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, Αντίπολη, 30.08.1925)**

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Ορισμός του Κεμαλικού Εκσυγχρονισμού: από τη παράδοση στη νεωτερικότητα

Ο εκσυγχρονισμός που προώθησε στο νεότευκτο Τουρκικό κράτος, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο ιδρυτής του Κεμάλ Ατατούρκ, έχει ερμηνευθεί από πολλούς ως μια πολιτισμική επανάσταση που οδήγησε τη χώρα από την Οθωμανική-Ισλαμική πραγματικότητα στην σύγχρονη Τουρκική, δυτικού τύπου, Δημοκρατία. Λάτρης του ευρωπαϊκού τρόπου ζωής και εμπνεόμενος από την δυτικοευρωπαϊκή διανόηση και τη Γαλλική Επανάσταση, ο Κεμάλ ταύτισε τον εκσυγχρονισμό του κράτους με τον εκδυτικισμό, ο οποίος αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους πυλώνες του κεμαλικού δόγματος πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε η σύγχρονη Τουρκία. Ο Ατατούρκ πίστευε ότι η βασική αιτία της καθυστέρησης της Τουρκικής κοινωνίας ήταν η θρησκεία, η οποία αποτελούσε την επίσημη ιδεολογία του Οθωμανικού κράτους και ήταν συμπυκνωμένη στο απλοϊκό μήνυμα: *ακολουθήσε τον Προφήτη και τις εντολές του και όλα θα πάνε καλά...* Από την πλευρά τους οι απολογητές του Ισλάμ υποστηρίζουν ότι η θρησκεία τους δεν είναι αντίθετη στον ορθολογισμό. Ωστόσο, η ανάλυση των στοιχείων καταδεικνύει, ότι το

επίσημο Οθωμανικό Ισλάμ καθυστέρησε την πρόσληψη της καινούργιας γνώσης που βασιζόταν στη δύναμη της λογικής. Όπως υποστηρίζουν πολλοί Τούρκοι διανοούμενοι η Τουρκία έχασε τη περίοδο της αναγέννησης (Mango, 1999, σ. 5). Σε κάθε περίπτωση, η επίσημη ιδεολογία του κράτους πρόβαλε εμπόδια σε οποιαδήποτε καινοτομία. Η συντήρηση βεβαίως δεν περιοριζόταν μόνο στη θεωρία του κράτους αλλά και στην ιατρική, στην αστρονομία και τη γεωγραφία και άλλους κλάδους της μεσαιωνικής επιστήμης που επιβίωσαν στο Οθωμανικό κράτος πολλά χρόνια αφότου εγκαταλείφθηκαν από τη Δυτική Ευρώπη. Όμως, τελικά, παρά τη καθυστέρηση, η διάδοση της νέας γνώσης δεν ανακόπηκε και ο Κεμάλ την αξιοποίησε στο έπακρο. Ως πρώτο του μέλημα και στόχο έθεσε την εκκοσμίκευση της κατά 99% Μουσουλμανικής χώρας του, εκμηδενίζοντας τη θεοκρατική δύναμη του Ισλαμικού Χαλιφάτου και καταργώντας τη χρήση της Αραβικής γραφής, δηλαδή, τη γλώσσα και τη γραφή του Κορανίου. Η ανάδειξη του Κεμάλ στην ηγεσία του Τουρκικού έθνους, επέφερε ανατροπές απίστευτες για εκείνη την εποχή, αναδεικνύοντας τον Ατατούρκ ως τον μεγαλύτερο εκσυγχρονιστή και "nation builder" όλων των εποχών (ό.π.). Ασφαλώς, στις επαναστατικές μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ, υπάρχουν στοιχεία πρωτοτυπίας αλλά και ευφυΐας, αν κανείς τις τοποθετήσει στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής. Τα δικαιώματα των γυναικών, μεταξύ των άλλων αλλαγών, αποτέλεσαν βασικό στόχο του Κεμαλικού εκσυγχρονισμού. Το γεγονός ότι ένα ανδροκρατούμενο, πατριαρχικό κράτος ανήγαγε τα δικαιώματα των γυναικών σε εθνική πολιτική για το δημόσιο βίο, συνιστούσε ανατροπή που δεν είχε ξανασυμβεί στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ίσως αυτό και μόνο εξηγεί τις μεγάλες αντιδράσεις και αντιστάσεις που συνάντησε από την ισλαμική πατριαρχική καθεστηκυία τάξη.

1.2. το θεωρητικό πλαίσιο

Η ανάλυση που ακολουθεί θα επιχειρήσει να καταδείξει ότι οι μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ επαληθεύουν τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, στον ορισμό και στην έννοια του οποίου τόσο οι κλασσικοί, όσο και οι σύγχρονοι θεωρητικοί προσδίδουν τίποτε περισσότερο από ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που οδηγεί ένα παρωχημένο σχήμα –κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό – στη σύγχρονη πραγματικότητα. Για πολλούς αναλυτές ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός, με την έμφαση που έδωσε στον εθνικισμό, την αλληλεγγύη και τον ρεπουμπλικανισμό, αποτελεί το Τουρκικό αντίστοιχο της Γαλλικής Επανάστασης (Mardin, 1971). Η θεωρία του εκσυγχρονισμού, η οποία αναπτύχθηκε κυρίως στα μισά του 20^{ου} αιώνα με σημαντικούς εκπροσώπους όπως ο Walter W. Rostow, ο Daniel Lerner, Samuel Huntington κ.α., εξετάζει και αναλύει κυρίως τον εκσυγχρονισμό του κράτους και υποστηρίζει ότι η οικονομική ανάπτυξη ενθαρρύνει την πολιτική ανάπτυξη, την αστυφιλία, τη δημιουργία της μεσαίας τάξης και την εξάλειψη των παραδοσιακών συστημάτων.

Η θεωρία της εκκοσμίκευσης, που κυριάρχησε στην ανάλυση της σχέσης της πολιτικής με τη θρησκεία σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, θα είναι πολύ χρήσιμη για την ανάλυσή μας. Η θεωρία αυτή υποστήριζε ότι η εκκοσμίκευση των σύγχρονων κοινωνιών θα διαμόρφωνε τα σύγχρονα κράτη, που θα ήταν αδιάφορα απέναντι στη θρησκεία. Ωστόσο, η αναγέννηση των θρησκειών στο τέλος του 20^{ου} αιώνα και οι νίκες του πολιτικού Ισλάμ διέψευσαν αυτές τις προβλέψεις. Στην Τουρκία ο εκσυγχρονισμός του κράτους δεν οδήγησε στην εκκοσμίκευση, υπό την έννοια της απώλειας της πίστης ή της εξατομίκευσης της θρησκείας (Stark and Finke 2000, in Kuru 2004). Προσφάτως η θεωρία της ορθολογικής επιλογής (Rational Choice Theory)

επιχείρησε να γίνει κυρίαρχη προσέγγιση και στην ανάλυση θρησκείας και πολιτικής. Ο Rodney Stark και άλλοι υποστηρίζουν ότι όπου υπάρχει κρατικός παρεμβατισμός στη θρησκεία εκεί σημειώνεται πτώση της θρησκευτικής συμμετοχής και αναφέρεται ως παράδειγμα η Γαλλία. Ωστόσο, για την περίπτωση της Τουρκίας, η θεωρία βρίσκεται σε αδυναμία να εξηγήσει πως η μεγάλη παρέμβαση του κράτους στη θρησκεία δεν είχε ως αποτέλεσμα τη παρακμή της θρησκείας στη κοινωνία.

Ο εκδυτικισμός, που ενδιαφέρει περισσότερο την παρούσα εργασία, αφορά στη διαδικασία που οδηγεί παραδοσιακές κοινωνίες κάτω από την επιρροή της Δυτικής κουλτούρας, σε θέματα όπως η πολιτική και η οικονομία, η τεχνολογία, η βιομηχανία, οι νόμοι, ο τρόπος ζωής και αμφίεσης, οι διατροφικές συνήθειες, η γλώσσα και το αλφάβητο, η θρησκεία και οι αξίες. Ο εκδυτικισμός υπήρξε ένα πολύ ισχυρό ρεύμα, σε παγκόσμια κλίμακα στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων, ιδιαίτερα από τον 17^ο αιώνα και μετά. Σε αυτό το ρεύμα προσχώρησαν αρχικά οι νέοι Οθωμανοί του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20ού οι Νεότουρκοι και ο μετέπειτα αρχηγός τους Μουσταφά Κεμάλ. Τέλος, οι φεμινιστικές θεωρίες (φιλελεύθερη, μαρξιστική, σοσιαλιστική, σοσιαλδημοκρατική, ριζοσπαστική, κριτική, μεταμοντέρνα) θα αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της ανάλυσης που ακολουθεί.

1.3. Μεθοδολογία

Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης, της περίπτωσης εκσυγχρονισμού της Τουρκίας (case study), θα επιχειρηθεί να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα: α/ Πως ορίζεται το πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων που αφορούν στη θέση των γυναικών στο νέο-ιδρυθέν κράτος; β/ Πως επέδρασαν οι μεταρρυθμίσεις στην εξέλιξη των δικαιωμάτων των γυναικών στη δημόσια και στην ιδιωτική σφαίρα και στη σχέση τους με το

κράτος και το Ισλάμ; γ/ Οδήγησαν οι αλλαγές στη χειραφέτηση και την κοινωνική απελευθέρωση των γυναικών, στην ισότητα των φύλων και στον εξευρωπαϊσμό; Βασική υπόθεση εργασίας είναι, ότι ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός και η «εκ των άνω» χειραφέτηση δημιούργησαν μεν συνθήκες και ευκαιρίες ενίσχυσης της θέσης των γυναικών, αλλά δεν οδήγησαν στην απελευθέρωσή τους, στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους και στην ουσιαστική ισότητα των φύλων.

Με βάση τα παραπάνω ερωτήματα και την υπόθεση εργασίας, το πλαίσιο ανάλυσης και η δομή της παρούσας εργασίας, διαμορφώνεται ως εξής: στην ενότητα 2 θα εξετάσω το ιστορικό πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων και τη σχέση που διαμορφώθηκε ανάμεσα στις γυναίκες και το νέο κοσμικό κράτος, στην ενότητα 3 την αντιπαράθεση του εκσυγχρονισμού με το Ισλάμ, τη μάχη για την ταυτότητα, τη θέση των γυναικών στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα, το ρόλο της κουλτούρας και την ευθύνη του Ισλάμ για τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων των γυναικών, στην 4 την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος στην Τουρκία και τη νέα σχέση των γυναικών με τη κοινωνία των πολιτών και τους δημοκρατικούς θεσμούς, στην 5 την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού κεκτημένου για την ισότητα των φύλων στο πλαίσιο της προενταξιακής διαδικασίας και στην 6 τα βασικά συμπεράσματα.

Οι βιβλιογραφικές πηγές και τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν, για το υπό εξέταση θέμα, είναι κυρίως ακαδημαϊκές μελέτες και έρευνες για τη ζωή και το έργο του Ατατούρκ, άρθρα για τη θέση και τα δικαιώματα των γυναικών στη διάρκεια των τριών κρίσιμων περιόδων (Νέοι Οθωμανοί-19^{ος} αιώνας, Νεότουρκοι-Κεμάλ, και τα τελευταία 25

«ευρωπαϊκά» χρόνια), το Κοράνι, καθώς και εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της Διεθνούς Αμνηστίας και δημοσιεύματα του Τύπου. Χρειάζεται, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η επίδραση της πολιτικής του Ατατούρκ στη ζωή και τα δικαιώματα των γυναικών δεν έτυχε της προσοχής, που εισέπραξαν άλλες μεταρρυθμίσεις, από τους σύγχρονους μελετητές και πολιτικούς αναλυτές. Ασφαλώς αυτό, δεν μπορεί, παρά να ενταχθεί στη γενικότερη διαχρονική υποτίμηση του ρόλου των γυναικών από τη διεθνή βιβλιογραφία και την αντίδραση της πατριαρχίας απέναντι σε οποιαδήποτε προσπάθεια που μπορεί να οδηγήσει στην ισοπολιτεία των φύλων.

2. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ – ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΚΟΣΜΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ & ΙΣΛΑΜ

2.1. Οι προπομποί των μεταρρυθμίσεων

Οι προάγγελοι των μεταρρυθμίσεων ήταν οι Νέοι Οθωμανοί, οι γραφειοκράτες που ξεπήδησαν από τις μεταρρυθμίσεις του τανζιμάτ και οι οποίοι εμπνέονταν από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Η νέα αυτή «κοινωνική τάξη», υπέρμαχη του συγκεντρωτικού κράτους, είχε γίνει κυρίαρχη στη δομή εξουσίας της αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα. Οι οικογένειές τους είχαν αρχίσει να εξευρωπαϊζονται πολύ πριν από την ίδρυση της Δημοκρατίας και είχαν αναπτύξει ένα αστικό στυλ ζωής, με πυρηνικές οικογένειες και δυτικούς τρόπους διαχείρισης της οικιακής οικονομίας, της διακόσμησης, της διατροφής, της υγιεινής, της ενδυμασίας και της ανατροφής των παιδιών (Αθανασοπούλου, διάλεξη, 2005). Καθώς η αυτοκρατορία έφθινε αυτή η τάση ενισχύθηκε, όταν άρχισαν να καταφθάνουν στις πόλεις, ιδιαίτερα στη Κωνσταντινούπολη, άνθρωποι διαφόρων εθνικοτήτων και θρησκειών από όλη την πρώην

αυτοκρατορία, που έφερναν μαζί με τις αποσκευές τους νέες ιδέες, νέους τρόπους ζωής και νέες αντιλήψεις περί γάμου, σχέσεων, οικογενειακού προγραμματισμού και παιδαγωγικής. Αυτοί οι εξευρωπαϊσμένοι αστοί δημιούργησαν το ιδεολογικό υπόβαθρο για τις αλλαγές και υπήρξαν οι προπομποί του Κεμαλικού εκσυγχρονισμού. Από το 1839 μέχρι το 1876 προωθήθηκαν οι μεγάλες μεταρρυθμίσεις (Tanzimat reforms) στη δημόσια διοίκηση, στη νομοθεσία και στην εκπαίδευση. Το ζήτημα της χειραφέτησης των γυναικών ήταν ένα από τα πιο καυτά θέματα του δημόσιου διαλόγου και της αντιπαράθεσης μεταξύ των «προοδευτικών» και των συντηρητικών ισλαμιστών, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Οι γυναίκες (σύζυγοι) των νέων Οθωμανών παρακολουθούσαν τις εξελίξεις στην Ευρώπη, εξέδιδαν έντυπα, μορφώνονταν στο Πανεπιστήμιο Γυναικών που ιδρύθηκε το 1915 και έθεταν ζητήματα νομικών δικαιωμάτων των γυναικών, ενώ προχωρούσαν ακόμη και σε πολιτικά διαβήματα. Η Margaret Macmillan στο βιβλίο της «Οι Ειρηνοποιοί», (2001, σ. 444) γράφει για την πολιτική πρωτοβουλία αντιπροσωπείας γυναικών στη Κωνσταντινούπολη προς τον Βρετανό Ύπατο Εκπρόσωπο, μετά τη κατάληψη της Σμύρνης από τους Έλληνες το 1919: «*ένα κομμάτι έχει κοπεί*» είπε η επικεφαλής, «*από το ζωντανό σώμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας της οποίας ήταν μέλος και τώρα αιμορραγεί...*». Στο παλάτι ο Σουλτάνος και οι υπουργοί του ήταν έτοιμοι επίσης να στείλουν διαμαρτυρία στους Βρετανούς. Ο Μουσταφά Κεμάλ όμως είχε διαφορετική άποψη επί του θέματος. Ζήτησε την ανάληψη δράσης και όχι διαβήματα διαμαρτυρίας. Η υπό την αρχηγία του επανακατάληψη της Σμύρνης υπήρξε στη συνέχεια καθοριστική για το πολιτικό του μέλλον, αλλά και για την εξέλιξη της σύγχρονης Τουρκίας.

Η μελέτη της βιβλιογραφίας (Lewis, Mango, Roulton, Tekeli, Βερέμης, Αναγνωστοπούλου κ.α.) καταδεικνύει ότι οι αλλαγές που προώθησε ο Κεμάλ, ως αρχηγός του κράτους, δεν μπορούν να αποδοθούν μόνο στις έξωθεν ευρωπαϊκές επιρροές, αλλά και στις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που συντελέστηκαν στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και επέδρασαν στην υπό παρακμή Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτές οι διεργασίες, μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και τη διάλυση της αυτοκρατορίας, υπό την αρχηγία του Κεμάλ, οδήγησαν στο σύγχρονο Τουρκικό κράτος, ανοίγοντας ταυτόχρονα ένα νέο κεφάλαιο και ένα καινούργιο κόσμο και για τις γυναίκες. Η αναγνώριση των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών που προέκυψαν όχι ως αποτέλεσμα μαζικής φεμινιστικής διεκδίκησης, αλλά μάλλον εκ των άνω, ως είδος κρατικού φεμινισμού, όπως υποστηρίζουν πολλοί, αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά του τουρκικού εκσυγχρονισμού. Η ανάλυση που προηγήθηκε καταδεικνύει ότι μια μεγάλη μερίδα γυναικών ήταν ήδη έτοιμη να δεχθεί ασμένως αλλαγές που ενίσχυαν τον κοινωνικό και πολιτικό τους ρόλο. Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατες έρευνες, που φέρνουν στο φως άγνωστα χειρόγραφα και βιογραφικά στοιχεία για την οικογενειακή ζωή του Ατατούρκ, η σύζυγός του Latife Ussaki συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση του οράματος του Κεμάλ για τη σύγχρονη Τουρκία και άσκησε μεγάλη πίεση για την προώθηση των δικαιωμάτων των γυναικών, που αναγνωρίστηκαν πολύ πριν από τη Γαλλία και την Ελβετία (Economist, 24–30 Ιουνίου 2006). Συνεπώς, έστω και σε επίπεδο μιας προνομιούχου ελίτ, το υπόβαθρο για τις αλλαγές είχε ήδη δημιουργηθεί.

2.2. Κοσμικό κράτος Vs θεοκρατίας

Την 1^η Μαρτίου 1924, ο Κεμάλ σε ομιλία του στη Βουλή τόνισε την ανάγκη δημιουργίας ενιαίου εθνικού συστήματος παιδείας και *«εξαγνισμού και εξύψωσης της ισλαμικής πίστης, διασώζοντάς την από τη θέση ενός πολιτικού οργάνου με την οποία είχε ταυτιστεί για αιώνες»*. Την επομένη το σουλτανάτο καταργήθηκε μαζί με το χαλιφάτο, όλα τα μέλη του οθωμανικού οίκου απομακρύνθηκαν από τη τουρκική επικράτεια, οι θρησκευτικοί θεσμοί, οι δραστηριότητες και τα ιδρύματα μπήκαν κάτω από τον έλεγχο του Υπουργείου Θρησκευτικών Υποθέσεων. Καταργώντας το χαλιφάτο, ο Κεμάλ εξαπέλυε την πρώτη απροκάλυπτη επίθεση εναντίον των περιχαρακωμένων δυνάμεων της ισλαμικής ορθοδοξίας (Lewis, 1961, σ. 521–22).

Το παραδοσιακό ισλαμικό κράτος ήταν θεωρητικά, αλλά και στη λαϊκή αντίληψη, μια θεοκρατία, όπου ο θεός αποτελούσε τη μοναδική νόμιμη πηγή εξουσίας και νόμου και ο μονάρχης τον επίγειο εκπρόσωπό του. Η πίστη ήταν το επίσημο σύμβολο της κατεστημένης πολιτικής και κοινωνικής τάξης. Ο ίδιος ιερός νόμος που προερχόταν από την ίδια πηγή και επιβαλλόταν με το ίδιο σύστημα απονομής δικαιοσύνης περιλάμβανε αστικό, ποινικό και συνταγματικό δίκαιο. Η κατάργηση του χαλιφάτου επέφερε συντριπτικό πλήγμα σε ολόκληρο το σύστημα, αφού συνοδεύτηκε από σειρά άλλων μέτρων που καταργούσαν το υπουργείο του Seriat, έκλεισαν τις χωριστές θρησκευτικές σχολές και τα θρησκευτικά κολέγια, καθώς και τα ειδικά δικαστήρια Seriat, όπου θεολόγοι-δικαστές απένειμαν τον ιερό νόμο. Η νέα τάξη επιβεβαιώθηκε στο δημοκρατικό σύνταγμα που εγκρίθηκε από τη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στις 20 Απριλίου 1924 (ο.π. σ. 523).

Όταν ο Κεμάλ προωθούσε αυτές τις επαναστατικές αλλαγές ασφαλώς δεν θα μπορούσε να φανταστεί, ότι μετά τον θάνατό

του 40.000 τζαμιά θα κτιζόντουσαν στην Τουρκία, σε μια εποχή που η χώρα χρειαζόταν σχολεία για να μορφώσει τους πολίτες της. Σύμφωνα με τον Muammer Kaylan, (2005, σ.21) οι επίγονοι του Κεμάλ άνοιξαν τον δρόμο για την αναγέννηση του Ισλάμ..

2.3. Κεμαλικό Κράτος και δικαιώματα των γυναικών

Η κατάργηση του ιερού ισλαμικού νόμου Σαρία και η αντικατάστασή του το 1926 με τον Ελβετικό Αστικό Κώδικα, η καθιέρωση μικτής εκπαίδευσης αγοριών και κοριτσιών, η κατάργηση της μαντήλας, το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, εγγυήθηκαν την δημόσια παρουσία των γυναικών. Η πολυγαμία και ο θρησκευτικός γάμος καταργήθηκαν, οι παιδικοί γάμοι απαγορεύτηκαν και οι γυναίκες μπορούσαν να ζητήσουν διαζύγιο. Με όλες αυτές τις αλλαγές που προώθησε το Κεμαλικό καθεστώς ήταν αναμενόμενο οι γυναίκες, να γίνουν οι φορείς του εκσυγχρονισμού, οι κήρυκες του κοσμικού κράτους και οι πρωταγωνίστριες στη δημόσια σφαίρα, τουλάχιστον η ελίτ. Η νέα κυβέρνηση έκανε ριζικές αλλαγές στη νομοθεσία, ενεθάρρυνε τις γυναίκες να μπου στα πανεπιστήμια, να αποκτήσουν επαγγελματικά προσόντα και να θέσουν υποψηφιότητα για δημόσια αξιώματα (Gölle, 2004). Ωστόσο, διαπιστώνουμε, ότι οι καταγιμιστικές αυτές αλλαγές δεν εξάλειψαν τις διακρίσεις των φύλων, ούτε τα προνόμια των ανδρών, ούτε την παραδοσιακή υποταγή των γυναικών στο ανδρικό φύλο, αφού και με τον νέο οικογενειακό κώδικα οι άνδρες επισήμως παρέμειναν αρχηγοί της οικογένειας και οι γυναίκες χρειάζονταν την άδειά τους για να εργασθούν ή να ταξιδέψουν. Ο άνδρας αποφάσιζε επίσης για τον τόπο κατοικίας και ήταν ο κύριος υπεύθυνος κηδεμόνας των παιδιών. Ως αποτέλεσμα όλης αυτής της εύνοιας υπέρ των ανδρών ο νέος κώδικας

έμεινε στη πράξη ανενεργός ως προς τα καινοτόμα στοιχεία του (Kabasakal-Arat, 2003).

Ο ποινικός κώδικας, που θεσμοθετήθηκε επίσης το 1926, κατά το Ιταλικό πρότυπο, συμπεριλάμβανε άρθρα που είχαν διακρίσεις με βάση το φύλο (άρθρα 440–444), ορίζοντας τη μοιχεία διαφορετικά για τους άνδρες και τις γυναίκες και περιορίζοντας τα αναπαραγωγικά δικαιώματα των γυναικών. Ομοίως, οι εργατικοί νόμοι περιόριζαν τις ευκαιρίες απασχόλησης των γυναικών και την πρόσβασή τους σε καλύτερα αμειβόμενες θέσεις, με το να προσδιορίζουν κάποιες εργασίες ως επικίνδυνες για τις γυναίκες (Zeytinoglu, 1994). Συνεπώς, όλοι αυτοί οι νόμοι σε συνδυασμό, δημιουργούσαν ένα νομικό πλέγμα, που διατηρούσε τη διαίρεση της εργασίας κατά φύλα και την εξάρτηση των γυναικών από τους άνδρες, κοινωνικά και οικονομικά. Όλα αυτά τα στοιχεία προκαλούν το εύλογο ερώτημα: Άλλαξε σε κάτι η ζωή των γυναικών, βελτιώθηκε η κοινωνική και οικονομική τους θέση; Στα ερωτήματα αυτά θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στη συνέχεια εξετάζοντας σε βάθος τις αλλαγές που συντελέστηκαν και αξιολογώντας τα αποτελέσματά τους.

2.4. η γυναίκα πολίτης και οι «ιεροί ηθικοί κανόνες»

Το 1930 αναγνωρίστηκε στις γυναίκες το δικαίωμα της ψήφου στις τοπικές εκλογές και διορίστηκαν οι 13 πρώτες γυναίκες δικαστές. Το 1934 δόθηκαν στις γυναίκες πλήρη πολιτικά δικαιώματα και το 1935 εκλέχτηκαν 18 γυναίκες στη Μεγάλη Εθνική Συνέλευση των 395 μελών (DGSPW, 1999). Η αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών ήταν η μεγαλύτερη αλλαγή του Κεμαλικού καθεστώτος, σε μια εποχή που πολλές προηγμένες χώρες της Δύσης δεν είχαν ακόμη αναγνωρίσει το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις γυναίκες. Ο αριθμός βέβαια των γυναικών πολιτικών

μειώθηκε σημαντικά μετά το θάνατο του Κεμάλ και ιδιαίτερα μετά τις πρώτες πολυκομματικές εκλογές του 1950, όπου ο αριθμός των γυναικών μελών του Κοινοβουλίου έπεσε στις τρεις. Αυτό δείχνει την αντίδραση που σημειώθηκε απέναντι στη χειραφέτηση των γυναικών και την επιθυμία επιστροφής στην απόλυτη πατριαρχία. Το εγχείρημα του Κεμάλ σίγουρα ήταν περισσότερο τολμηρό από όσο μπορούσε να αφομοιώσει η παραδοσιακή ισλαμική κοινωνία, παρά το γεγονός ότι οι μεγάλες αλλαγές αφορούσαν κυρίως τη δημόσια και όχι την ιδιωτική σφαίρα. Για το νέο κοσμικό κράτος ιδανική γυναίκα έγινε η «γυναίκα πολίτης», η μορφωμένη και κοινωνικά προοδευτική αστή, η οποία όμως ταυτοχρόνως ήταν και τέλεια νοικοκυρά. Το ιδεώδες, δηλαδή, για τους εκσυγχρονιστές της εποχής ουσιαστικά ήταν η «υπέρ-γυναίκα», εκείνη που μπορούσε να συνδυάσει τους παραδοσιακούς ρόλους με τους μοντέρνους και την κοινωνική χειραφέτηση.

Το «μοντέρνο», όπως οριζόταν από το Τουρκικό κράτος, συμπεριλάμβανε την οικογένεια και τα παιδιά ως εθνικό καθήκον των γυναικών. Αυτό μας οδηγεί στη σκέψη, ότι η Αριστοτελική θεωρία των δύο σφαιρών – της δημόσιας που ανήκει στους άντρες και της ιδιωτικής στις γυναίκες – δεν ανατράπηκε, τουλάχιστον κατά το δεύτερο σκέλος της, από τον Κεμαλικό εκσυγχρονισμό, άρα ούτε και ο έλεγχος της γυναικείας σεξουαλικότητας, που ενδιέφερε πρωτίστως το ανδρικό ισλαμικό κατεστημένο. Το ενδιαφέρον του καθεστώτος επικεντρωνόταν στο να μη θιγούν ούτε κατ' ελάχιστον οι οικογενειακές αξίες, οι πατριαρχικές δομές και φυσικά τα ανδρικά προνόμια. Ο Ατατούρκ, ενώ πίστευε ότι η θρησκεία είναι θέμα προσωπικής επιλογής και δεν αφορά τη δημόσια σφαίρα, ταυτόχρονα πίστευε ότι «*οι κανόνες ηθικής είναι ιεροί*». Μέσα από την ίδια ομιλία, το 1923, καλούσε τις

γυναίκες «να πάρουν τη θέση που τους ανήκει στην οικονομική ζωή της χώρας» και ταυτόχρονα διακήρυττε ότι «το υψηλότερο καθήκον της γυναίκας είναι η μητρότητα» (Duber & Behar 1991, in White's Report). Αυτές τις ιδέες δεν τις αμφισβήτησαν ούτε καν οι πρωτοπόρες γυναίκες της εποχής. Ακόμη και τα γυναικεία περιοδικά έγραφαν για την ανάγκη να μορφωθούν οι γυναίκες, για να είναι σε θέση να εκπληρώνουν καλύτερα το πολιτικό τους καθήκον, δηλαδή, να μεγαλώσουν σωστά τους βλαστούς του έθνους. Αυτή η στάση είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει να αναπτυχθεί στη Τουρκία ένα αυθεντικό και διεκδικητικό φεμινιστικό κίνημα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Όπως γράφουν οι Bernard Lewis, Deniz Kandiyoti, Jenny White, Margaret McMillan και Yesim Arat, τη Δημοκρατία σαφώς ενδιέφερε η δημόσια χειραφέτηση των γυναικών και όχι τι συνέβαινε στο χώρο του ιδιωτικού, πίσω από τις κλειστές πόρτες. Άρα, συμπεραίνουμε, το θέμα της ενδοοικογενειακής βίας, της κακοποίησης, του βιασμού, των αναγκαστικών γάμων, των εγκλημάτων για λόγους «τιμής» και των ατομικών δικαιωμάτων των γυναικών, δεν ήταν στη πολιτική ατζέντα του Κεμαλικού εκσυγχρονισμού, γι αυτό και η «παράδοση», σε ότι αφορά την ιδιωτική σφαίρα και τις οικογενειακές αξίες, παρέμεινε ως είχε. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι ανατροπές που έγιναν σε άλλους τομείς, ιδιαίτερα η εκκοσμίκευση του κράτους δεν επέδρασαν, έστω και περιορισμένα στη σφαίρα του ιδιωτικού.

2.5. κρατικός φεμινισμός και παραδοσιακή πατριαρχία

Όπως ήδη διαπιστώσαμε ο κρατικός φεμινισμός ενδιαφερόταν πρωτίστως για τη δημόσια χειραφέτηση των γυναικών και αδιαφορούσε για την ιδιωτική τους ζωή. Στην ενίσχυση αυτών των απόψεων συνέβαλαν και οι θεωρητικοί της

εποχής, μεταξύ των οποίων επιφανέστερος ήταν ο Ziya Gökalp, (1876–1924), κουρδικής καταγωγής διανοούμενος, εθνικιστής, θεωρητικός του παντουρκισμού, που άσκησε μεγάλη επιρροή τον Κεμάλ και προσπάθησε να βρει λύσεις και ισορροπίες ανάμεσα στο κοσμικό κράτος και το Ισλάμ. Υποστήριξε ότι ο εκσυγχρονισμός δεν σήμαινε εκδυτικισμό, αλλά κάτι ιδιαίτερα τουρκικό (Tacettin 1993, White). Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη λοιπόν η Δημοκρατία δεν χρειάζεται να κοιτάζει προς τη Δύση, με τις επικίνδυνες τάσεις ρομαντισμού και ατομισμού, για ένα πρότυπο ισότητας, αλλά θα μπορούσε να κοιτάξει προς το δικό της ημι-μυθικό παρελθόν, στην προ-ισλαμική Τουρκική Κεντρική Ασία, δηλαδή, στις ιστορικές της ρίζες. Ο Gökalp υποστήριζε, ότι η προ-ισλαμική τουρκική κοινωνία ήταν από τη φύση της κοινωνία ισότητας και ότι οι αρχαίοι Τούρκοι ήταν και δημοκράτες και φεμινιστές. Με άλλα λόγια οι Τούρκοι δεν είχαν καμιά ανάγκη να μιμούνται τους Ευρωπαίους, γιατί μπορούσαν να αντλήσουν από το παρελθόν τους. Ο κύριος στόχος του, δηλαδή, ήταν ο εκσυγχρονισμός της χώρας να μην οδηγήσει στην απώλεια ή στην αλλοίωση της ουσίας της Τουρκικής κουλτούρας. Ωστόσο, η αντι-ισλαμική στάση του Κεμάλ έγειρε τη πλάστιγγα υπέρ του εκδυτικισμού (Mardin 1971). Οι ιδέες του Gökalp, κατά βάση εθνικιστικές, οδήγησαν στη δύσκολη συμβίωση του εκσυγχρονισμού με τη πατριαρχία και του Κεμαλισμού με το πολιτικό Ισλάμ, σε σκληρές συγκρούσεις και ανταγωνισμούς, που εκδηλώνονται μέχρι σήμερα. Δεν είναι τυχαίο, ότι είναι ο αγαπημένος ποιητής του σημερινού πρωθυπουργού της Τουρκίας, για χάρη του οποίου πήγε φυλακή, όταν ως δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης (2000), απήγγειλε ποίημά του σε δημόσια συγκέντρωση, το οποίο θεωρήθηκε ότι αντιμάχεται τις αξίες του Κεμαλισμού.

Η Göle βέβαια υποστηρίζει (ίσως και άλλοι) ότι τον δημόσιο χώρο στη Τουρκία τον διαμόρφωσαν οι γυναίκες, στο πλαίσιο ενός μοντέρνου Ισλάμ, σε αντίθεση με τη Δύση, όπου η δημόσια σφαίρα διαμορφώθηκε αρχικά από τους άντρες αστούς, που απέκλεισαν την εργατική τάξη και τις γυναίκες. Όμως, πιστεύουμε, ότι η άποψη αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση, τόσο με τον πυρήνα της Κεμαλικής μεταρρύθμισης και την αγιοποίηση της «γυναίκας-μητέρας», όσο και με την περιορισμένη μέχρι και σήμερα συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και στις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων. Ο δημόσιος χώρος τυπικά, και με το νόμο, ασφαλώς άνοιξε τις πύλες του για τις γυναίκες, ουσιαστικά όμως η είσοδος των γυναικών εμποδίστηκε από τα κοινωνικά στερεότυπα, την ισλαμική κουλτούρα και τις βαθιά ριζωμένες πατριαρχικές αντιλήψεις, οι οποίες εκφράζονται πληρέστερα στη σφαίρα του ιδιωτικού. Ο περιορισμός επομένως της γυναικείας χειραφέτησης στη δημόσια σφαίρα δημιούργησε το πρότυπο της δυναμικής γυναίκας της Δημοκρατίας, η οποία ήταν, εξ ορισμού, αστή και αντιπροσώπευε το μοντέρνο, κοσμικό, δυτικού τύπου κράτος. Γι αυτό είχε υποχρέωση να συμπεριφέρεται και να ντύνεται σύμφωνα με το τι θεωρούσε το κράτος ως σύγχρονο δυτικό τρόπο. Εφόσον όμως μόνο το 20% του πληθυσμού ζούσε στις πόλεις, ο αριθμός των γυναικών που μπορούσε να ακολουθήσει το νέο πρότυπο ήταν πολύ περιορισμένος. Οι γυναίκες που ένιωθαν ότι οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις τους επέβαλαν ένα συγκεκριμένο κώδικα ένδυσης και εκείνες που έμεναν προσκολλημένες στα παλιά έθιμα δεν ήταν αποδεκτές και θεωρούνταν κατά περίπτωση, είτε ως απολίτιστες και πρωτόγονες, είτε ως ευγενικές χωρικές. Όπως υποστηρίζει η White (2003), από τη στιγμή που η φτώχεια και η αγροτική καταγωγή δεν επέτρεπαν στις γυναίκες να εγκαταλείψουν τα

σπίτια τους και να μορφωθούν συνεισφέροντας στη επαγγελματική ζωή, οι κοινωνικές τάξεις και οι διαφορές ανάμεσα στον αστικό και αγροτικό κόσμο από το ξεκίνημα έδειξαν τη διαφοροποίηση και την αντιπαλότητα ανάμεσα στα δύο γυναικεία πρότυπα. Η ανάλυση αυτή των δύο αντίπαλων γυναικείων προτύπων, μας βοηθάει να κατανοήσουμε τις διαφορές και τον σύγχρονο ανταγωνισμό ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια που παραμένουν, διαφορές που αξιοποίησε δεόντως το σημερινό κυβερνητικό ισλαμικό κόμμα AKP (Αθανασοπούλου, 2005). Ο Ατατούρκ φυσικά ήταν ενήμερος των αντιθέσεων, ωστόσο οι δυνατότητες της Δημοκρατίας ήταν πολύ μικρές για να περάσει το μήνυμά του στις απομακρυσμένες ορεινές και αγροτικές περιοχές της Τουρκίας. Παρά τις δυσκολίες όμως η κεντρική κυβέρνηση της Άγκυρας έστειλε νεοεκπαιδευμένους δασκάλους στη περιφέρεια, μεταξύ των οποίων και πολλές γυναίκες, για να ενημερώσουν και να μεταλαμπαδεύσουν στον αγροτικό πληθυσμό τα νέα πρότυπα της Δημοκρατίας (White, 2003).

2.6 η αναπαραγωγή των διακρίσεων στην εκπαίδευση και την εργασία

Όπως είδαμε ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός ενεθάρρυνε τις γυναίκες να μορφωθούν και να μπουν στα πανεπιστήμια, να αποκτήσουν γνώσεις και προσόντα, ώστε να συνεισφέρουν στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας. Η εκπαίδευση και η μόρφωση έγινε η σημαία του Κεμαλικού εκσυγχρονισμού. Η αρχή της ελεύθερης μiktής εκπαίδευσης υιοθετήθηκε για όλα τα επίπεδα και η πρωτοβάθμια εκπαίδευση έγινε δικαίωμα και υποχρέωση όλων. Το 1929 το 75% των κοριτσιών ηλικίας από 7 έως 11 ετών στην Κωνσταντινούπολη πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο, μαζί με ίδιο ποσοστό αγοριών, σε σύγκριση με 26% κοριτσιών και 51% αγοριών στο σύνολο της

χώρας. (Duben and Behar, 1991, in White Rerpot). Μεταξύ 1920 και 1938 10% των πτυχιούχων πανεπιστημίου ήταν γυναίκες, σημαντικό ποσοστό για τα δεδομένα εκείνης της εποχής. Κατά το ακαδημαϊκό έτος 1931-32, σε διάστημα λιγότερο από δέκα χρόνια η Δημοκρατία αύξησε τον συνολικό αριθμό των μαθητών κατά 400%, με τη μεγαλύτερη πρόοδο να καταγράφεται στις γυναίκες.

Ενώ όμως όλα αυτά τα μέτρα πολιτικής έδωσαν μεγάλες ευκαιρίες στις γυναίκες, η αποτίμηση που γίνεται σήμερα, 83 χρόνια μετά την ίδρυση του Τουρκικού κράτους, για τη πρόοδο των γυναικών στην εκπαίδευση, την οικονομία και την πολιτική, καταδεικνύει ότι οι γυναίκες υστερούν, σε σύγκριση με τους άντρες, σε όλους του τομείς. Αναρωτιέται κανείς ευλόγως τι συνέβη και χάθηκε στη πορεία όλη εκείνη η δυναμική που δημιουργήθηκε στα πρώτα χρόνια των μεταρρυθμίσεων; Άραγε, τι μεσολάβησε και ανακόπηκε η πρόοδος των γυναικών που είχε ξεκινήσει με τόση ορμή και τόσες ευοίωνες προοπτικές; Προσπαθώντας να απαντήσει στα εύλογα ερωτήματα που ανακύπτουν η κοινωνιολόγος Kabasakal Arat διεξήγαγε έρευνα μεταξύ της παλιάς γενιάς των πρώτων μορφωμένων γυναικών, το 1992, αναζητώντας ίσως και ευθύνες μεταξύ των γυναικών για την αναπαραγωγή των στερεοτύπων και την παθητική αποδοχή των διακρίσεων. Πράγματι οι γυναίκες εκείνες (ηλικίας 62 έως 90 ετών), ενώ περιγράφουν ένα εκπαιδευτικό σύστημα που επέβαλε αυστηρούς κανονισμούς και ειδικά μαθήματα για τα κορίτσια, ταυτόχρονα το εξιδανικεύουν, δηλώνουν περήφανες που υπήρξαν παιδιά του Ατατούρκ και αρνούνται ότι υπήρξαν διακρίσεις λόγω του φύλου τους. Το πιθανότερο είναι ότι τις προσπέρασαν χωρίς να τις αντιληφθούν, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1980 που άρχισαν να συγκροτούνται οι πρώτες γυναικείες οργανώσεις.

Η αναπαραγωγή των διακρίσεων λόγω φύλου και η μεταφορά τους στις επόμενες γενιές θα πρέπει να αναζητηθεί στη δομή και στη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, που έδινε προτεραιότητα στην εκπαίδευση των ανδρών και προωθούσε τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων στα σχολικά προγράμματα και στην επαγγελματική κατάρτιση. Τα μαθήματα χαρακτηρίζονταν «ανδρικά» ή «γυναικεία» και διδάσκονταν ξεχωριστά ακόμη και στα μικτά σχολεία. Ολόκληρο, δηλαδή, το σύστημα ήταν δομημένο ώστε να προσφέρει στις γυναίκες μόρφωση χρήσιμη για να γίνουν καλές μητέρες και σύζυγοι. Με βάση λοιπόν αυτή τη λειτουργία του συστήματος δεν είναι περίεργο ότι οι παραδοσιακές αξίες επιβίωσαν των μεταρρυθμίσεων του Κεμάλ και μάλιστα αποκτούν όλο και μεγαλύτερη επιρροή στις μέρες μας με την αναβίωση της θρησκευτικότητας και την εκλογική νίκη του πολιτικού Ισλάμ στη Τουρκία.

Η εκπαίδευση ως γνωστόν συνδέεται και με την αγορά εργασίας. Σήμερα το ποσοστό των γυναικών στο εργατικό δυναμικό της Τουρκίας είναι το χαμηλότερο στην Ευρώπη συνοδευόμενο από μεγάλο αναλφαριθμητισμό και χαμηλής ποιότητας εκπαίδευση. Ένα στα οκτώ κορίτσια είναι εκτός σχολείου, συχνά πιεζόμενο να παντρευτεί σε πολύ νεαρή ηλικία (BBC NEWS, 23.09.2004). Το 73% των επαγγελματιών κυριαρχούνται από άνδρες, ενώ οι γυναίκες περιορίζονται σε ένα μικρό αριθμό «γυναικείων» απασχολήσεων. Αυτός ο διαχωρισμός των επαγγελματιών και των εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι εμφανής σε όλα τα επίπεδα ακόμη και στα πανεπιστήμια (Blagojevich, 2003). Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ του 2001, μόνο 35-40% των γυναικών της Νοτιοανατολικής Τουρκίας γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση σε σύγκριση με το 75-80% των ανδρών. Για την ίδια περιοχή η έρευνα έδειξε ότι 16,3% των νέων γυναικών ήταν παντρεμένες

από 15 ετών και 1 στις 10 ζούσε σε πολυγαμικές οικογένειες, κι αυτό παρά το γεγονός ότι η πολυγαμία και η Σαρία έχουν καταργηθεί από το 1926.

Εντύπωση πάντως προκαλεί αυτό που αποκαλύπτει το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ότι δηλαδή, μετά το 1998 σημειώνεται πτώση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό της χώρας, τη στιγμή που οι γυναίκες στην Τουρκία αποτελούν το 30% των ακαδημαϊκών, των ιατρών και των δικηγόρων. Σύμφωνα με μελέτες του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος για τη Βελτίωση των Συνθηκών Διαβίωσης και Εργασίας μόνο το 27% των γυναικών στην Τουρκία συμμετέχει επί του παρόντος στην αγορά εργασίας, ενώ αντίθετα το 1998 ήταν στο 35% (Γνωμοδότηση Bozgurt, 25.6.2005). Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει με τη μετακίνηση από αγροτικές σε αστικές περιοχές και τη συμμετοχή των γυναικών στον λεγόμενο ανεπίσημο τομέα της οικονομίας, αλλά η εισηγήτρια του Ευρωκοινοβουλίου πιστεύει ότι αυτό συμβαίνει λόγω της συνεχιζόμενης αρνητικής στάσης της κοινής γνώμης απέναντι στις εργαζόμενες γυναίκες.

Αυτή η αρνητική στάση απέναντι στον εκσυγχρονισμό εκφράζεται και από τη στάση της συντήρησης απέναντι στην ένδυση των εργαζόμενων γυναικών στο δημόσιο, όπου απαγορεύονται τα παντελόνια. Στις 7 Δεκεμβρίου 2001, οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Τουρκία κλήθηκαν από το σωματείο τους να παρουσιαστούν στην εργασία τους φορώντας παντελόνια, ως ένδειξη διαμαρτυρίας για μία νομοθετική ρύθμιση του 1982, που απαγορεύει στις γυναίκες εργαζόμενες στο δημόσιο τομέα να φορούν παντελόνια στο χώρο εργασίας τους. Η διαμαρτυρία είχε τεράστια απήχηση στις γυναίκες, ενώ δημιουργήθηκαν προβλήματα

στη Σμύρνη, όπου απαγορεύτηκε από τους διευθυντές η είσοδος των γυναικών στα γραφεία τους. Το γεγονός καταγγέλλθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και ο αρμόδιος Επίτροπος κ. Verheugen στην απάντησή του (ερώτηση Καραμάνου, 4.2.2002) αναφέρει ότι το θέμα απασχόλησε και το Τουρκικό Κοινοβούλιο, σε σχετική πράξη που δημοσίευσε στις 3.1.2002.

Μετά από όλα αυτά δικαίως αναρωτιέται κανείς τι απέγινε το Κεμαλικό πρότυπο της χειραφετημένης γυναίκας, τι απέγινε η υιοθετημένη κόρη του Ατατούρκ Sabiha Gökçen (Arat, 1997, 99), που με τη δική του ενθάρρυνση έγινε η πρώτη πολεμική αεροπόρος και η φωτογραφία της εν στολή, ανάμεσα σε άντρες αξιωματούχους, συνδύαζε και συμβόλιζε τη γυναικεία χειραφέτηση και το τουρκικό κοσμικό κράτος, με τις γυναίκες στη πρώτη γραμμή;

3. ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

3.1. «Οι γυναίκες προκαλούν αναταραχή...»

Ο Προφήτης λίγο πριν από το θάνατό του είχε προειδοποιήσει *"Μετά την αποχώρησή μου, ο μεγάλος κίνδυνος για τον λαό μου θα προέλθει από τις γυναίκες. Προκαλούν αναταραχή και είναι υπεύθυνες για τη διαφθορά και τον εκφυλισμό"*. Οι άντρες λοιπόν οφείλουν να αναχαιτίσουν την απειλή υποχρεώνοντας τις γυναίκες να καλύπτουν το σώμα τους και να κλείνονται στα σπίτια (Χαλαζίας, 2001, σελ.48). Γενικώς όλες οι θρησκείες, αλλά όλως ιδιαιτέρως το Ισλάμ, εκφράζουν μισογυνικές απόψεις, οι οποίες ασφαλώς επιδρούν στην διαμόρφωση της κουλτούρας και στα δικαιώματα των γυναικών. Το Ισλάμ υποστηρίζει ότι η ανισότητα των φύλων είναι η εντολή του Θεού που εκφράζεται μέσα από τα ιερά κείμενα του Προφήτη. Στις περισσότερες ισλαμικές χώρες, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι οδηγίες του Κορανίου, σε βάρος των γυναικών, έχουν

ενσωματωθεί στη νομοθεσία – στο οικογενειακό, αστικό και ποινικό δίκαιο, στην εργατική νομοθεσία κλπ – και έχουν αποστερήσει εκατομμύρια γυναίκες από θεμελιώδεις ελευθερίες και βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Το ίδιο το Κοράνι, δηλαδή ο Θεός μέσω του Προφήτη, αποφαινεται για την υπεροχή των ανδρών και το δικαίωμά τους να δέρνουν τις ανυπάκουες συζύγους(κεφ. 4, παρ. 34):

«Οι άνδρες είναι ανώτεροι από τις γυναίκες λόγω της ιδιαιτερότητας με την οποία τους ανύψωσε ο Θεός πάνω από τις γυναίκες, επιπλέον, και επειδή οι άντρες δίνουν προίκα στις γυναίκες από τον δικό τους πλούτο. Οι ενάρετες γυναίκες είναι πιστές και υπάκουες και φυλάνε με προσοχή, κατά την απουσία των αντρών τους, ότι ο Θεός τους όρισε να φυλάνε ανέπαφο. Εκείνες, των οποίων την ανυπακοή φοβάστε, να τις μαλώνετε, να τις απομακρύνετε από το κρεβάτι σας και να τις δέρνετε. Αν όμως είναι υπάκουες, να είστε καλοί προς αυτές. Ο Κύριος είναι ύψιστος και μέγας».

Είναι φανερό η επιρροή που έχει ασκήσει το Ισλάμ και η ευθύνη του για τη βία εις βάρος των γυναικών που φθάνει συχνά στο έγκλημα, πάντα στο όνομα της παράδοσης και της «τιμής» του άντρα. Σε άλλο σημείο του Κορανίου, όπου ρυθμίζονται θέματα κληρονομικού δικαίου, ρητά η αξία της γυναίκας αποτιμάται στο μισό εκείνης του άντρα (κεφ. 4, παρ. 11): *«Ο Θεός σας δίνει εντολή, κατά τη διανομή της περιουσίας σας στα παιδιά σας, να δίνετε στο γιο το μερίδιο δύο θυγατέρων. Αν έχετε μόνο θυγατέρες και είναι περισσότερες από δύο, θα παίρνουν τα δύο τρίτα της περιουσίας. Αν είναι μόνο μία θα παίρνει τη μισή περιουσία...»*

Βεβαίως οι διάφοροι απολογητές του ισλαμισμού-σε Δύση και Ανατολή- συνεχώς

επαναλαμβάνουν, ότι, γι' αυτά που συμβαίνουν στις γυναίκες δεν ευθύνεται το Ισλάμ, ότι το πραγματικό Ισλάμ είναι υπέρ της ισότητας και για όλα φταίει η παράδοση και οι κοινωνικές πρακτικές. Επικαλούνται μάλιστα και σχετικά κεφάλαια του Κορανίου. Αν πράγματι έτσι έχουν τα πράγματα, γεννάται ευλόγως το ερώτημα, πως επί τόσους αιώνες το Ισλάμ, ενώ ελέγχει κάθε πτυχή της μουσουλμανικής κοινωνίας, από τις σεξουαλικές σχέσεις μέχρι τη διατροφή, δεν κατάφερε να εξαλείψει τις ανισότητες και τις αδικίες εις βάρος του 50% των πιστών του; (Kamguian Azam, 2005). Οι γυναίκες της Τουρκίας, όπως είδαμε, οι πιο χειραφετημένες στον κόσμο του Ισλάμ, κέρδισαν δικαιώματα όχι μέσω της ανανέωσης του Ισλάμ, αλλά μέσω του κοσμικού κράτους και των αρχών της δημοκρατίας και του εκσυγχρονισμού που προώθησε ο Ατατούρκ. Αλλά, ας δούμε τα κεφάλαια περί «ισότητας των φύλων», που τόσο συχνά επικαλούνται οι ισλαμιστές:

Κεφ. 3, παρ. 195, «Κι ο Κύριος τους απάντησε λέγοντας: Καμιά από τις πράξεις σας δεν θα πάει χαμένη, είτε είστε άντρες, είτε γυναίκες. Ο ένας είναι μέλος του άλλου»

Κεφ. 4, παρ. 124, «Όποιος κάνει το καλό, είτε άντρας, είτε γυναίκα, και είναι ταυτόχρονα και πιστός μουσουλμάνος, θα μπει στον Παράδεισο, χωρίς να χάσει ούτε ένα ελάχιστο μέρος από την αμοιβή του»

Κεφ. 16, παρ. 97, «Όποιος έκανε κάποια αγαθοεργία και ταυτόχρονα πίστεψε, είτε είναι άντρας, είτε είναι γυναίκα, θα ευτυχήσει. Θα του δώσουμε σπουδαία αμοιβή, αντάξια των πράξεών του»

Κεφ. 40, παρ. 40, «Όποιος κάνει το κακό, με κακό θα πληρωθεί, και όποιος κάνει το καλό (άντρας ή γυναίκα) και πιστέψει, θα συμπεριληφθεί στη χορεία των εκλεκτών του

Θεού οι οποίοι θα μπουν στον Παράδεισο, όπου θα απολαμβάνουν όλα τα ατέλειωτα αγαθά του».

Βεβαίως, δεν χρειάζεται να αναλύσει κανείς τις τέσσερις αυτές παραγράφους για να διαπιστώσει, ότι η ισότητα ανδρών και γυναικών αναφέρεται μόνο στις μετά θάνατον ανταμοιβές και στη ζωή εν τάφω. Αντιθέτως οι παράγραφοι που προηγήθηκαν αφορούσαν ρυθμίσεις του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου της επίγειας ζωής.

3.2. η κατάργηση του φερετζέ και η μάχη για τη μαντήλα

Ο Ισλαμικός τρόπος ζωής εξωτερικά εκφράζεται με την ολοσχερή κάλυψη του σώματος, την αποχή από το αλκοόλ και τη λογοκρισία της τέχνης. Η επιλογή του στυλ, κατά την άποψη των ισλαμιστών δεν είναι θέμα προσωπικής επιλογής, αλλά συνδέεται άμεσα με τις ηθικές αρχές της κοινότητας. Η υποχρεωτική κάλυψη του σώματος των γυναικών αποτελεί μια από τις πιο πολυσυζητημένες επιταγές του Ισλαμικού νόμου. Ο ίδιος ο Θεός, μέσα από το Κοράνι δίνει σαφείς οδηγίες **(κεφ. 33, παρ.59):** «*Προφήτη, παράγγειλε στις γυναίκες σου, στις κόρες σου και στις γυναίκες των πιστών, να αφήνουν την καλύπτρα τους να κρέμεται μέχρι τα πόδια. Έτσι δεν θα τις γνωρίζουν εύκολα και δεν θα τις συκοφαντούν*». Αυτή την απομόνωση, την ανωνυμία και τον διαχωρισμό των γυναικών από τους άντρες ενισχύει και μια άλλη οδηγία του Κορανίου, προς επικύρωση του απαρτχάντ και του πλήρους ελέγχου των γυναικών.

Στο κεφάλαιο 33, παρ. 53, οι πιστοί καθοδηγούνται ως εξής: «*Πιστοί μη μπαίνετε στο σπίτι του προφήτη χωρίς άδεια, εκτός κι αν αυτός σας προσκαλέσει για να φάτε μαζί του. Πηγαίνετε στο σπίτι του προσκαλεσμένοι. Σηκωθείτε να φύγετε αμέσως μετά το φαγητό*

και μη φλυαρείτε στις συζητήσεις σας μαζί του. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί προσβολή απέναντί του. Αυτός ντρέπεται να σας το πει, αλλά ο Θεός δεν ντρέπεται να πει την αλήθεια. Αν επιθυμείτε να ζητήσετε κάτι από τις γυναίκες του, ζητήστε το κρυμμένοι πίσω από το παραπέτασμα. Έτσι οι καρδιές σας θα διατηρηθούν αμόλυντες. Προσπαθήστε να μη δυσανεστήσετε τον Απόστολο του Θεού. Μην παντρευτείτε ποτέ τις γυναίκες με τις οποίες εκείνος κοιμήθηκε. Αυτό θα είναι μεγάλη αμαρτία ενώπιον του Κυρίου». Το θέμα της μαντήλας και του τσαντόρ προφανώς δεν συνιστά ταπεινωτική μεταχείριση μόνο των γυναικών από το Κοράνι, αλλά και των ανδρών τους οποίους συνολικά θεωρεί μανιακούς του σεξ, έτοιμους να επιτεθούν σε κάθε «ακάλυπτη» γυναίκα. Αυτό το σύστημα ηθικών αξιών του Ισλάμ στην Τουρκία, εδώ και πολλά χρόνια, ήδη από την εποχή της Αυτοκρατορίας, έχει οδηγήσει σε καθημερινή πολιτική διαμάχη ανάμεσα στους φιλελεύθερους εκσυγχρονιστές και τους συντηρητικούς ισλαμιστές. Είναι αληθές, ότι πολλοί είδαν το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Ατατούρκ, όχι ως βήμα προς τα μπρος για τη χώρα, αλλά ως θυσία της αυθεντικής Ισλαμικής/Τουρκικής ταυτότητας στο βωμό των υλιστικών αξιών της Δύσης. Στη σημερινή εποχή η διαμάχη για τον ενδυματολογικό κώδικα και ιδιαίτερα για τη μαντήλα συνεχίζεται με αμείωτη ένταση και έχει μεταφερθεί στα πανεπιστήμια και στο κοινοβούλιο.

Η ενδυμασία απετέλεσε βασικό στοιχείο του προγράμματος του Ατατούρκ για τον εκσυγχρονισμό της χώρας, ακριβώς επειδή ο Κεμάλ είχε αντιληφθεί τον συμβολικό, και όχι μόνο, χαρακτήρα της στη μάχη κατά των παρωχημένων θεσμών. Ο ίδιος προσωπικά περιόδευε για να διδάξει τους ανθρώπους τι σημαίνει «πολιτισμένο ντύσιμο». Σε ομιλία του στη Κασταμονή, στις 30 Αυγούστου 1925, ο

Μουσταφά Κεμάλ εξαπέλυσε επίθεση εναντίον του φερετζέ λέγοντας: «Σε μερικά μέρη έχω δει γυναίκες που βάζουν ένα ύφασμα ή κάτι παρόμοιο για να κρύψουν το πρόσωπό τους και που γυρνούν τη πλάτη ή πέφτουν στο έδαφος όταν περνά ένας άντρας. Ποιο είναι το νόημα και η λογική αυτής της συμπεριφοράς; Κύριοι, μπορούν οι μητέρες και οι κόρες ενός πολιτισμένου έθνους να υιοθετήσουν μια τόσο παράξενη στάση, μια τόσο βάρβαρη συνήθεια; Δεν είναι ένα θέαμα που γελοιοποιεί το έθνος; Πρέπει να σταματήσει αμέσως» (Lewis, σ.532-533). Ωστόσο, ο μεγάλος μεταρρυθμιστής δεν τόλμησε να προτείνει νομοθεσία εναντίον της κάλυψης του προσώπου. Η αποκάλυψη του προσώπου, που είχε ήδη γίνει αποδεκτή από τις μορφωμένες γυναίκες των μεγάλων πόλεων προχώρησε πολύ αργά στη περιφέρεια.

Το 1935 προτάθηκε η απαγόρευση του φερετζέ σε συνέδριο του Κόμματος του Λαού, αλλά ακόμη και τότε δε ελήφθησαν ανάλογα μέτρα. Η μαντήλα απαγορεύτηκε μόνο σε δημόσια κτήρια, σχολεία και δημόσιες υπηρεσίες, ενώ υπήρχε ανοχή σε άλλους χώρους, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές. Η μαντήλα είχε συνδεθεί με την αγροτική ζωή, γι αυτό και οι γυναίκες την εγκατέλειπαν όταν μετακινούνταν στις μεγάλες πόλεις. Αυτό έγινε κυρίως με το κύμα αστυφιλίας που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1950. Ωστόσο, στις ημέρες μας η μάχη για τη μαντήλα και την ισλαμική ταυτότητα έχει ξαναφουντώσει, τόσο στο εσωτερικό της Τουρκίας, όσο και στο διεθνή χώρο. Στις 16 Νοεμβρίου 2005, σύμφωνα με την τουρκική εφημερίδα «Μιλλιέτ» ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, δήλωσε ότι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «δεν είχε τη δικαιοδοσία να επικυρώσει την απαγόρευση της μαντήλας στα τουρκικά πανεπιστήμια...Σε αυτό το θέμα το δικαστήριο δεν είχε δικαίωμα να αποφασίσει. Το δικαίωμα αυτό ανήκει στους

ιεροδιδασκάλους του Ισλάμ». Την ίδια μέρα στον κ. Ερντογάν απάντησε ο Χαλούκ Κοτς, στέλεχος του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος: «Ο Ερντογάν έδειξε το πραγματικό του πρόσωπο, αλλά η Τουρκία δεν θα γίνει κράτος Αγιατολάχ» (Το Βήμα, 17.11.2005). Όπως πολύ εύστοχα είπε ο Anthony Giddens, (2004), «η μάχη για τη μαντήλα είναι έντονη, συναισθηματικά φορτισμένη και πραγματικά παγκόσμια». Η διαμάχη όπως βλέπουμε συνεχίζεται και σήμερα μεταξύ των Κεμαλιστών, οπαδών του κοσμικού κράτους και των ισλαμιστών, ενώ την ίδια στιγμή η Τουρκική intelligentsia συνεχίζει να ερευνά και να αναλύει τη συμβατότητα του Ισλάμ με τη δημοκρατία...Ο Ernest Gellner μέσα από την ανάλυση του Ισλάμ έχει ήδη καταλήξει στο συμπέρασμα ότι αυτή η συμβατότητα είναι αδύνατη. Πρόκειται ασφαλώς για μια «μάχη εξουσίας», μαζί με τη «μάχη για τη ταυτότητα», που κρατάνε χρόνια, με απρόβλεπτη επί του παρόντος έκβαση (Bora Kanra 2005). Η μελέτη της κατάστασης δείχνει, ότι οι ισλαμιστές, έχοντας από το 2002 την πολιτική εξουσία στην Τουρκία, επιδιώκουν και πάλι να ελέγξουν τον δημόσιο χώρο μέσα από τον περιορισμό της παρουσίας των γυναικών και την επιβολή της μαντήλας, προσπάθεια η οποία στη πραγματικότητα στοχεύει στον έλεγχο της γυναικείας σεξουαλικότητας και των σχέσεων των φύλων. Όπως υποστηρίζει η Yesim Arat είναι πολύ δύσκολο να συμφιλιώσεις την ισλαμική ιδεολογία, όπου οι άντρες είναι προνομιούχοι, με την φεμινιστική οπτική που επιδιώκει την ισότητα των φύλων. Πράγματι, σε αντίθεση με το «δικαίωμα στην επιλογή», που προβάλλουν οι φεμινίστριες, το Ισλάμ θέλει να ρυθμίζει όλες τις πτυχές της οικονομικοκοινωνικής και πολιτικής ζωής, καθώς και τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των γυναικών. Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι λογικό το γυναικείο κίνημα να συμπαρατάσσεται με το κοσμικό κράτος,

υπερασπιζόμενο τα συμφέροντα των γυναικών και δίνοντας μάχες για ένα δημοκρατικό πλαίσιο που θα αναγνωρίζει και θα προωθεί την ισότητα ανδρών και γυναικών.

3.3. η συστημική βία κατά των γυναικών, τα εγκλήματα «τιμής» και ο παράδεισος με τις παρθένες

Όπως γνωρίζουμε ήδη, ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός δεν συμπεριέλαβε την ιδιωτική σφαίρα και δεν έθεσε σε αμφισβήτηση την ισλαμική σεξουαλική ηθική των διαφορετικών μέτρων και σταθμών, που ευθύνεται για την εκτεταμένη βία και τις εγκληματικές πράξεις εις βάρος των γυναικών. Η επίδραση επομένως των μεταρρυθμίσεων σε αυτό τον τομέα ήταν πολύ περιορισμένη. Το θέμα της βίας μπήκε στο δημόσιο διάλογο στη δεκαετία του 1980 από τις γυναικείες οργανώσεις που μόλις είχαν αρχίσει να δημιουργούνται. Η σεξουαλικότητα έγινε θέμα, και το 1987 οι γυναικείες οργανώσεις οργάνωσαν εκστρατεία ενημέρωσης με βασικό σύνθημα **«Φωνάξτε δυνατά για να σας ακούσουν όλοι»**. Φυσικά οι συντηρητικοί και οι αντιδραστικοί υπερασπίστηκαν την παραδοσιακή πατριαρχική άποψη λέγοντας τα γνωστά μισογυνικά *«το ξύλο βγήκε από τον παράδεισο»* ή *«ένα τριαντάφυλλο βγαίνει εκεί όπου κτυπάει ένας άντρας»* (Blagojevich, 2003, Arat, 2000).

Μελέτη που πραγματοποιήθηκε από το Κέντρο Ερευνών για την Οικογένεια στο πλαίσιο του Εθνικού Προγράμματος για την Ενσωμάτωση των Γυναικών στην Ανάπτυξη (2000), με τη συμμετοχή 4287 ατόμων σε 12 επαρχίες, κατέδειξε άσκηση φυσικής βίας στο 34% των οικογενειών, εκφοβισμό και ύβρεις στο 53%. Μια άλλη έρευνα, με δείγμα 1000 ατόμων, που έγινε στις φτωχογειτονίες, αλλά και στα πανεπιστήμια της Ισταμπούλ έδειξε ότι το 90% των γυναικών με χαμηλό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο υπέφεραν από την

ενδοοικογενειακή βία. Στις καλές περιοχές της πόλης όπου διέμεναν μορφωμένες και με μεγάλο εισόδημα 60% των γυναικών δήλωσαν ενδοοικογενειακή βία. Παρόλο που 39.1% των πτυχιούχων πανεπιστημίου προχώρησαν σε διαζύγιο, μόνο το 10,9% ομολόγησε δημόσια τη βία που είχε υποστεί.

Στις 14 Ιανουαρίου 1998, ως αποτέλεσμα αγώνων δύο δεκαετιών του γυναικείου κινήματος η Τουρκική Βουλή ψήφισε ένα νέο νόμο για την ενδοοικογενειακή βία και τη προστασία της οικογένειας. Ωστόσο, το 39,2% των γυναικών συμφωνεί ότι ο σύζυγος δικαιολογείται να χτυπά τη σύζυγό του, το 63% των νεαρών γυναικών μεταξύ 15 και 19 ετών, συμφωνεί ότι ο ξυλοδαρμός μπορεί να δικαιολογηθεί (Ε.Κ. Γνωμοδότηση Bozgurt, 2005). Τα τελευταία αυτά στοιχεία καταμαρτυρούν ότι ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών έχει αποδεχτεί και έχει πλήρως ενσωματώσει, τις επιταγές του Κορανίου που αναφέραμε ήδη και έχει αναδειχθεί σε πυλώνα του πατριαρχικού συστήματος της βίας σε βάρος των γυναικών.

Η πιο αποκρουστική μορφή βίας, που δεν έχει αντιμετωπισθεί ακόμη αποτελεσματικά, είναι τα λεγόμενα «εγκλήματα τιμής», τα οποία βέβαια δεν συμβαίνουν μόνο στη Τουρκία, αλλά σε ολόκληρο το βασίλειο του Ισλάμ, ακόμη και στα ορθόδοξα Βαλκάνια, όπου κι εκεί οι ρίζες της πατριαρχίας είναι βαθιές. Στην Τουρκία η αγνότητα των γυναικών υπήρξε πάντα ο σημαντικότερος μηχανισμός ελέγχου της γυναικείας ελευθερίας. Ολόκληρη η τιμή και η υπόληψη της οικογένειας εξαρτάται από την παρθενία των γυναικών!. Σύζυγοι, αδελφοί, πατέρες και γιοι είναι οι συνήθεις εκτελεστές και θεματοφύλακες της «τιμής» της οικογένειας. Η «παράδοση» είναι το άλλοθι για τις αγριότητες εναντίον των γυναικών. Η Gogagioglu (2004) αλλά και άλλες φεμινίστριες

από τις αναπτυσσόμενες χώρες (Lazreg, Mani, Mohanti, Narayan & Spivac) υποστηρίζουν ότι το ζήτημα συνδέεται κυρίως με πολιτικές και κοινωνικές δυναμικές. Χρειάζεται, δηλαδή, πέραν της παράδοσης, να εξετάσουμε τις δομές εξουσίας, τους θεσμούς, τη κατανομή των ρόλων των φύλων και τη συνολική λειτουργία του συστήματος. Η «παράδοση» είναι κάτι στατικό, που αντιστέκεται στις αλλαγές. Αντιθέτως οι θεσμοί και οι μηχανισμοί την αλλάζουν και μπορούν να δράσουν για να ανατρέψουν την διαιώνιση της «παράδοσης».

Στις 9 Ιουλίου 2003, γραπτή ερώτηση που κατατέθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Καραμάνου) προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αναφερόταν σε δημοσιεύματα του διεθνούς Τύπου σχετικά με μαρτυρίες, ότι *«στο Κουρδικό χωριό Γιαλίμ της Τουρκίας, η 35χρονη Σεμισγιέ Αλλάκ, λιθοβολήθηκε από την οικογένειά της, όταν έμεινε έγκυος μετά τον βιασμό της από παντρεμένο άνδρα. Η γυναίκα πέθανε 7 μήνες μετά τον λιθοβολισμό της, μόνη και εγκαταλελειμμένη στο νοσοκομείο, ενώ ο άνδρας που την είχε βιάσει σκοτώθηκε επιτόπου από τους συγγενείς της, που «πήραν τον νόμο στα χέρια τους»*. Το αποτρόπαιο αυτό γεγονός, είναι ένα ακόμη δείγμα των τραγικών συνεπειών, της «παράδοσης», αλλά και των δομών του συστήματος – κοσμικών και μη – που συντηρεί τέτοιες παραδόσεις. Βεβαίως η Τουρκική Κυβέρνηση υπό την πίεση της ΕΕ τροποποίησε τον ποινικό νόμο που προέβλεπε ελαφρές ποινές για τους δολοφόνους (συχνά και απαλλαγή από πάσης κατηγορίας), αλλά η αλλαγή της κουλτούρας και των νοοτροπιών σίγουρα θα χρειασθεί περισσότερο χρόνο.

Η βία που ξέσπασε πριν από μερικούς μήνες με αφορμή τη δημοσίευση σκίτσων του προφήτη, δεν μπορεί παρά να συνδέεται και με τη μοίρα των γυναικών στον ισλαμικό κόσμο. Ασφαλώς τα σκίτσα έχουν στόχο το σύστημα *“Ισλάμ”*, που

προσωποποιείται μέσω του Προφήτη. Τρία από τα σκίτσα αφορούν τη ζωή των γυναικών στον ισλαμικό κόσμο – την καταπίεση, τα εγκλήματα τιμής, αλλά και το παραμύθι με τις παρθένες που περιμένουν τους βομβιστές αυτόχειρες στο παράδεισο, σε ανταμοιβή για τη συμμετοχή τους στον «ιερό πόλεμο», ένα παραμύθι που προσβάλλει συνολικά το γυναικείο φύλο και αποκαλύπτει την υποτίμηση και περιφρόνηση του Ισλάμ απέναντι στις γυναίκες. Το Κοράνι σε πολλά σημεία αναφέρεται στις παρθένες καθαρά ως αντικείμενα προς χρήση και σκεύη ηδονής, που θα χρησιμοποιηθούν από τους άντρες ως ανταμοιβή για τη πίστη τους:

Κεφ. 4, παρ. 57, «όποιος όμως πίστεψε και κάνει το καλό, θα μπει σε κήπους με τρεχούμενα νερά και θα μείνει αιώνια εκεί, όπου θα βρει γυναίκες αγνές και σκιά ευχάριστη».

Κεφ. 37, παρ. 40–48, «Οι πιστοί δούλοι του Θεού θα λάβουν πολύτιμα δώρα...θα περιβάλλονται από αγνές παρθένες με μεγάλα μαύρα μάτια».

Κεφ. 44, παρ 51–55, «Οι πιστοί μουσουλμάνοι θα βρίσκονται σε μέρος ασφαλές, μέσα σε κήπους και πηγές με καθαρά νερά, ντυμένοι με χιτώνες ολομέταξους και καθισμένοι ο ένας απέναντι στον άλλον. Αυτή είναι η θέση τους. Θα τους δώσουμε και μαυρομάτες κοπέλες, θα γεύονται κάθε λογής καρπούς και θα χαίρονται μέσα στην ασφάλεια».

Κεφ. 56, παρ. 35–38, «Πλάσαμε τα ουρί του Παραδείσου με έναν ιδιαίτερο τρόπο και τις κρατήσαμε αγνές παρθένες, υπεραγαπημένες στους συζύγους τους και έχοντας πάντα την ίδια ηλικία. Αυτές είναι προορισμένες για τους ανθρώπους της δεξιάς παράταξης.»

Κεφ.78, παρ 31–34, «Για τους δίκαιους επιφυλάσσεται ευτυχισμένη διαβίωση, κήποι

*και αμπέλια, κοπέλες με μεγάλα στήθη
συνομήλικές τους και κανάτες γεμάτες».*

Είναι εντυπωσιακό, ότι στη διαμάχη για τα σκίτσα δεν υπήρξε καμιά αναφορά για την αντιμετώπιση των γυναικών από το Ισλάμ, ούτε βέβαια από τη πλευρά των γυναικών. Ωστόσο, υποψιαζόμαστε, αν κρίνουμε με βάση τα ίδια τα ιερά κείμενα του Ισλάμ, ότι πίσω από τον ξεσηκωμό, (διαδηλώσεις ακόμη και στη κοσμική Τουρκία..), μεταξύ των άλλων, κρύβεται και η προσπάθεια διαφύλαξης του *“κεκτημένου”* της ανδρικής ηγεμονίας και της απόλυτης πατριαρχίας στον ισλαμικό κόσμο, που διαιωνίζει τη σεξουαλική ηθική των διαφορετικών κριτηρίων για άντρες και γυναίκες, τους καταναγκαστικούς γάμους, τα τσαντόρ, τη πολυγαμία, τη βία κατά των γυναικών και των παιδιών, τα τεστ παρθενίας, την υποτίμηση και τον αποκλεισμό του γυναικείου φύλου από την πολιτική και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Κανείς πια δεν αμφισβητεί ότι η βία κατά των γυναικών και ο αυστηρός ενδυματολογικός κώδικας χρησιμοποιούνται κατά συστηματικό τρόπο, για την καθυστότηση των γυναικών, τον έλεγχο της σεξουαλικής τους ζωής και την ματαίωση οποιωνδήποτε μεταρρυθμίσεων και εκσυγχρονιστικών μέτρων που θα βελτίωναν τη θέση των γυναικών.

Τα σκίτσα των Δανών, υποστηρίζουν πολλοί, αυτή ακριβώς τη λογική του συστήματος “Ισλάμ” στόχευσαν και σίγουρα δεν πρόκειται για *«δυτική ανίερη επίθεση»*. Σε κάθε περίπτωση, η συζήτηση περί των ορίων της ελευθερίας του Τύπου στη Δύση, θα ήταν πολύ χρήσιμο να συμπεριλάβει και τα δικαιώματα των κατατρομαγμένων γυναικών του ισλαμικού κόσμου.

Η Gogagioglu επιμένει πως η μόνη αχτίδα φωτός σε αυτή την εικόνα είναι οι αλλαγές που η τοπογραφία των πολιτικών σχέσεων μπορεί

να επιφέρει στην αντίληψη των εγκλημάτων «τιμής». Γιατί η επίδραση της παράδοσης χάνει την ισχύ της και υποχωρεί μπροστά στη δράση των ζωντανών πολιτικών δυνάμεων, μπροστά σε πολιτικά εμπνεόμενες πολιτικές και θεσμούς, όταν αποκαλύπτουν και απομυθοποιηθούν τις σχέσεις εξουσίας που ενυπάρχουν στα εγκλήματα τιμής.

Η αντιμετώπιση των γυναικών από το Ισλάμ, όπως είναι επόμενο, επιδρά σε ολόκληρο το σύστημα εξουσίας. Αποκαλυπτική, τόσο για τον τρόπο που λειτουργεί η Τουρκική δικαιοσύνη, όσο και για το πως αντιμετωπίζουν τις γυναίκες τα «*όργανα της τάξεως*», είναι η καταγγελία της Διεθνούς Αμνηστίας (22 Απριλίου 2005). Η διεθνής αυτή οργάνωση καλεί την Τουρκική Δικαιοσύνη να επανεξετάσει επείγοντως την υπόθεση δύο εφήβων κοριτσιών που βιάστηκαν και βασανίστηκαν από τέσσερις αστυνομικούς. Η δίκη αυτή εκκρεμεί πάνω από τέσσερα χρόνια και έχει αναβληθεί περισσότερες από 30 φορές. Το τουρκικό παράρτημα της Διεθνούς Αμνηστίας δίνει φρικτές λεπτομέρειες για τα βασανιστήρια που υπέστησαν οι νεαρές γυναίκες και οι οποίες φυλακίστηκαν, ενώ για τους αστυνομικούς δεν βρέθηκαν ακόμη επαρκείς αποδείξεις(!). Η ίδια οργάνωση, στο πλαίσιο της παγκόσμιας εκστρατείας της κατά της βίας, με ανακοίνωσή της υποστηρίζει τη δράση της γνωστής δικηγόρου της Τουρκίας Canan Arin, η οποία ίδρυσε τον πρώτο ξενώνα υποδοχής κακοποιημένων γυναικών. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη Τουρκία σήμερα λειτουργούν 14 τέτοιοι ξενώνες (σε πληθυσμό 70 εκατομμυρίων). Το ζήτημα της βίας έχει επανειλημμένα απασχολήσει και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Με σχετική γνωμοδότηση της Επιτροπής Γυναικών, (10.06.2005), υποστηρίζει ότι στην Τουρκία η προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών παραμένει στην πράξη ανεπαρκής, ειδικά όσον αφορά τη βία κατά των γυναικών και συνιστά στην κυβέρνηση να

εστιάζει περισσότερο την προσοχή της στην εφαρμογή της νομοθεσίας, μεταξύ άλλων, ιδρύοντας επειγόντως κέντρα περίθαλψης κακοποιημένων γυναικών και να στηρίξει τις πρωτοβουλίες της κοινωνίας των πολιτών παρέχοντας επαρκείς πόρους από τον κρατικό και τους περιφερειακούς προϋπολογισμούς, τόσο στα κρατικά κέντρα, όσο και σε εκείνα των ΜΚΟ.

4. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ

4.1. η ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος και η συμμετοχή στους δημοκρατικούς θεσμούς

Η έμφαση που έδωσε ο Κεμάλ στη δημόσια εικόνα και στην εκπαίδευση των γυναικών, είχε θετική επίδραση, τουλάχιστον στη διάρκεια των δύο πρώτων δεκαετιών της Δημοκρατίας. Οι γυναίκες μπήκαν στη Βουλή το 1934, πρώτες από πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Ωστόσο, η δυναμική που δημιουργήθηκε τα πρώτα χρόνια των μεταρρυθμίσεων σύντομα εξατμίστηκε, υπό την πίεση της καθημερινής οικονομικής δυσπραγίας και το βάρος μιας παράδοσης που δεν ευνοούσε τους νεωτερισμούς. Σήμερα η πολιτική συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων είναι ανησυχητικά χαμηλή, με τις γυναίκες να αποτελούν μόλις το 4,4% του Κοινοβουλίου και μόλις το 1% των αντιπροσώπων στις τοπικές συνελεύσεις. Η συμμετοχή τους επίσης στα κέντρα οικονομικών και πολιτικών αποφάσεων είναι πενιχρή (Ε.Κ., έκθεση Bozkurt 10.6.2005).

Η Εθνική Έκθεση της Τουρκίας για τη θέση των γυναικών, προς την 4^η Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ στο Πεκίνο (1995) μιλούσε για τις αλλαγές που επήλθαν από τη δραστηριοποίηση των γυναικών στη δεκαετία του 1980 και τη βελτίωση των όρων ζωής και συμμετοχής των γυναικών στους δημοκρατικούς θεσμούς. Σημειώνει θετικές εξελίξεις και βελτιώσεις στην

εκπαίδευση και την υγεία, καθώς και θεσμικές αλλαγές που επέτρεψαν στις γυναίκες να έχουν μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στη ζωή τους. Πράγματι στη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας, γυναίκες της κοινωνίας των πολιτών αμφισβήτησαν δυναμικά τις πατριαρχικές δομές του Τουρκικού κράτους και τις σχέσεις του με τους πολίτες, ιδιαίτερα με τις γυναίκες. Παρά τις δυσκολίες και τα εμπόδια η έντονη παρουσία των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και η συμβολή τους στον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας, από το 1980 και μετά υπήρξε σημαντική. Συνέβη το παράδοξο, σε μια εποχή καταστολής των θεμελιωδών ελευθεριών και γενικευμένου φόβου έπειτα από το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980, το μοναδικό κοινωνικό κίνημα που είχε το σθένος να αντισταθεί και να προβάλει διεκδικήσεις ήταν το φεμινιστικό κίνημα. Το 1984 η αλλαγή του Αστικού Κώδικα έγινε θέμα δημόσιου διαλόγου, ενώ το 1985 επικυρώθηκε η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ για την Εξάλειψη όλων των Διακρίσεων σε Βάρος των Γυναικών (CEDAW). Οι γυναικείες οργανώσεις δεν δίστασαν να προχωρήσουν και σε διεθνείς εκστρατείες για την αλλαγή της νομοθεσίας και ιδιαίτερα του Αστικού Κωδικα και έφεραν το θέμα στη Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για τις Γυναίκες στο Πεκίνο.

Ο φεμινισμός βέβαια στη Τουρκία, όπως και σε όλες τις χώρες, είχε πολλά και διαφορετικά πρόσωπα. Μαζί με τις φιλελεύθερες φεμινίστριες που υποστηρίζουν το κοσμικό κράτος, την ίδια εποχή μια ετερογενής ομάδα γυναικών που αυτοαποκαλούνταν «*φεμινίστριες μουσουλμάνες*», επέμεναν ότι είχαν δικαίωμα να εργάζονται σε δημόσιες υπηρεσίες και να σπουδάζουν στα πανεπιστήμια με καλυμμένο το κεφάλι, προκαλώντας ρήξη με το επίσημο κράτος. Κάποια τοπικά δικαστήρια αποφάσιζαν υπέρ της μαντήλας, όμως συνήθως το ανώτατο δικαστήριο έβγαζε την απόφαση

αντισυνταγματική. Στις περιπτώσεις που οι ισλαμίστριες προσέφυγαν στα Ευρωπαϊκά δικαστήρια δεν βρήκαν την υποστήριξη που ανέμεναν. Έτσι, οι γυναίκες του Ισλάμ κατάφεραν μεν να αναδείξουν τον πράγματι αυταρχικό χαρακτήρα του κράτους, δεν κατόρθωσαν όμως ούτε να το μετασχηματίσουν, ούτε και να καταθέσουν αξιόπιστες εναλλακτικές προτάσεις μέσα από τα «ιερά κείμενα» που προβάλλουν.

Η σχέση των «κοσμικών» φεμινιστριών με τις μουσουλμάνες φεμινίστριες ποικίλουν. Κάποιες Κεμαλικές φεμινίστριες θεωρούν τις γυναίκες με τη μαντήλα απειλή για τις κοσμικές ρίζες της Δημοκρατίας, κάποιες άλλες τις αποδέχονται και τις υποστηρίζουν. Παράλληλα οι Κούρδισες οι οποίες υποφέρουν από χρόνια συσσώρευση προβλημάτων (αναλφαβητισμός, υποβάθμιση της υγείας, φτώχεια, αποκλεισμός κ.ά.), οργανώθηκαν γύρω από το περιοδικό «Ρόζα», που άρχισε να εκδίδεται από τον Μάρτιο του 1996 και αργότερα, τον Δεκέμβριο του 1996 γύρω από το «*Jijun*», ως αντίδραση στον Κουρδικό εθνικισμό, στους άντρες και στις Κεμαλίστριες (Arat, 2000). Όλες οι γυναικείες οργανώσεις στην Τουρκία είχαν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι ταυτίστηκαν με τις προτεραιότητες και τα προβλήματα της Τουρκικής κοινωνίας – βία κατά των γυναικών, ανεργία, τροποποίηση του αστικού κώδικα. Όπως σημειώνει η Arat ο Τουρκικός φεμινισμός ήταν «*issueoriented*». Όπως ήταν αναμενόμενο ο ακτιβισμός των γυναικείων οργανώσεων προκάλεσε την αντίδραση του συντηρητικού πατριαρχικού κατεστημένου. Στις 6 Μαρτίου 2005 η αστυνομία διέλυσε βιαίως ειρηνική διαδήλωση των γυναικείων οργανώσεων για τη Διεθνή Μέρα της Γυναίκας.

Η ίδρυση της γυναικείας οργάνωσης KADER το 1997, που προώθησε προγράμματα εκπαίδευσης και υποστήριξης γυναικών για την κατάληψη

θέσεων στους δημοκρατικούς θεσμούς, έδωσε μεγάλη ώθηση στο δημόσιο διάλογο για την εκπροσώπηση των γυναικών στο Κοινοβούλιο, στη κυβέρνηση και στη Τοπική Αυτοδιοίκηση. Επίσης σπουδαίο ρόλο διαδραματίζει και η Ελληνοτουρκική γυναικεία οργάνωση Winpeace, η οποία ξεκίνησε το 1996, μετά την κρίση στα Ίμια, με πρωτοβουλία της Μαργαρίτας Παπανδρέου και της Zeynep Oral, γνωστής συγγραφέως και ακτιβίστριας, με σκοπό τη προώθηση του ελληνοτουρκικού διαλόγου, την εμπέδωση της ειρήνης και την καλύτερη κατανόηση και συνεργασία μεταξύ των γυναικών. Η οργάνωση έχει αναπτύξει σημαντική πολιτική και φεμινιστική δράση, σε συνεργασία και με το Eymir Culture Foundation, από το 2002.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει ζητήσει από τα πολιτικά κόμματα στην Τουρκία να επεκτείνουν τον ρόλο των γυναικών στην κομματική ιεραρχία, να τους δώσουν ηγετικούς ρόλους στην οργανωτική δομή του κόμματος και να αυξήσουν την ευαισθητοποίηση των μελών τους σχετικά με τη σημασία της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών. Ακόμη, να αναζητήσουν, να εκπαιδεύσουν και να στηρίξουν τις υποψήφιες για πολιτικά αξιώματα, σε συνεργασία και με άλλα πολιτικά ευρωπαϊκά κόμματα, ώστε να υπάρξει ουσιαστική και αμοιβαία ανταλλαγή εμπειριών και απόψεων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επανειλημμένα έχουν απονείμει εύσημα στις γυναικείες οργανώσεις αναγνωρίζοντας τον θετικό ρόλο που διαδραματίζει η κοινωνία των πολιτών στην ολοκλήρωση των πρόσφατων νομοθετικών μεταρρυθμίσεων και στην προώθηση των δημοκρατικών αλλαγών. Στις 10 Ιουνίου 2005 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κάλεσε την τουρκική κυβέρνηση να αναγνωρίσει τον ρόλο των οργανώσεων για τα δικαιώματα των γυναικών, ως συνεργατών της κυβέρνησης, να τις

στηρίζουν, να τους παράσχουν επαρκή χρηματοδότηση και να τους εξασφαλίζουν ανεξαρτησία στη δράση, σύμφωνα με την πρακτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ζητώντας ακόμη από τη κυβέρνηση να εντάξει τις ΜΚΟ στη διαπραγματευτική διαδικασία προσχώρησης στην ΕΕ.

5. ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΟΝΕΙΡΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

5.1. η προοπτική ένταξης στην ΕΕ

Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, από την εποχή των νέων Οθωμανών η δημιουργία του σύγχρονου κράτους συνδέθηκε με τον εξευρωπαϊσμό και με τις αξίες της Δύσης. Η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας (29 Οκτωβρίου 1923), ταυτίστηκε με τον εκσυγχρονισμό, την πρόοδο και την επικράτηση της λογικής, ενώ ως ύψιστος στόχος από τον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ τέθηκε η αποδοχή της Τουρκίας στο σύστημα των ευρωπαϊκών κρατών (Müftüler-Bac, 1999, Lewis 1961, Mardin, 1991). Ομοίως και η τουρκική κοινωνία έχει εκλάβει τη διαδικασία του εκσυγχρονισμού ως διαδικασία εξευρωπαϊσμού, μέσω της υιοθέτησης ευρωπαϊκών κανόνων και τρόπου ζωής. Ακριβώς μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξευρωπαϊσμού οι γυναίκες κατάφεραν να κατακτήσουν δικαιώματα, που δεν είναι συνηθισμένα σε άλλες ισλαμικές χώρες. Όταν το 1923 η Τουρκία έκανε τις πρώτες κρούσεις για να γίνει αποδεκτή στην ευρωπαϊκή οικογένεια διαπίστωσε ότι ένα από τα εμπόδια ήταν η θέση των γυναικών. Μέσα λοιπόν στο πακέτο του εκσυγχρονισμού που ξεκίνησε ο Κεμάλ συμπεριέλαβε και τη χειραφέτηση των γυναικών, αναγνωρίζοντάς τους δικαιώματα, απίστευτα για τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και για ισλαμική χώρα. Λίγες τυχερές γυναίκες της κοινωνικοοικονομικής ελίτ αποτέλεσαν τότε την εμπροσθοφυλακή. Κατά παράδοξο τρόπο, 83 χρόνια μετά τις επαναστατικές αλλαγές του Κεμάλ, η Τουρκία αντιμετωπίζει τα ίδια ή

παρόμοια προβλήματα. Για να γίνει αποδεκτή στην Ευρωπαϊκή οικογένεια, ως πλήρες μέλος, θα πρέπει, μεταξύ των άλλων, να εκπληρώσει και τα κριτήρια που αφορούν στα δικαιώματα των γυναικών και στην ισότητα των φύλων, κάτι που ήδη έχει ξεκινήσει.

Η θεσμική σχέση της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα χρονολογείται από το 1961, όταν υπέβαλε αίτηση σύνδεσης με την ΕΟΚ των έξι, δεύτερη χώρα μετά την Ελλάδα. Δύο χρόνια αργότερα η Τουρκία και η ΕΟΚ συνήψαν συμφωνία σύνδεσης στην οποία γινόταν μνεία για προοπτική πλήρους προσχώρησης. Το 1995 τέθηκε σε ισχύ η τελωνειακή ένωση και τον Δεκέμβριο του 1999 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι αποφάσισε να δώσει στην Τουρκία το καθεστώς της υποψήφιας χώρας, με τη σύμφωνη γνώμη και της Ελλάδας η οποία αυτή τη φορά δεν έκανε χρήση του veto. Στις 3 Οκτωβρίου 2005, η Τουρκία πήρε την έγκριση της ΕΕ για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Πρόκειται για μια ιστορική ημερομηνία για την Τουρκία αφού επιστεγάζει τις μακρόχρονες προσπάθειες της χώρας για εκσυγχρονισμό και εξευρωπαϊσμό. Το Συμβούλιο, με απόφασή του, της 9^{ης} Νοεμβρίου 2005, καθορίζει λεπτομερώς τις αρχές, τις προτεραιότητες και τις προϋποθέσεις που περιλαμβάνονται στην εταιρική σχέση.

Το κυβερνών ισλαμικό κόμμα ΑΚΡ, (Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης) που από το 2002 βρίσκεται στην εξουσία, έχει παρουσιάσει επανειλημμένα τον εαυτό του ως σύγχρονο κόμμα, όπως ακριβώς τα ευρωπαϊκά χριστιανοδημοκρατικά κόμματα. Επιμένει ότι είναι αφοσιωμένο στο κοσμικό Τουρκικό κράτος και στην ευρωπαϊκή πορεία της χώρας και απλά διαφωνεί με τον αποκλεισμό των θρησκευτικών συμβόλων από τη δημόσια ζωή. Η ανάδειξη στην εξουσία του κόμματος του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν καθώς και ο πολιτικός του λόγος

σηματοδοτούν τη σταδιακή, αντιφατική και συγκρουσιακή αφομοίωση του ισλαμισμού από τον κεμαλισμό, αλλά και την πλαισίωση του κεμαλισμού από τον ισλαμισμό, δηλαδή, την κεμαλική μετάλλαξη του ισλαμισμού. Ο Ερντογάν επιδιώκει τον επαναπροσδιορισμό της εκκοσμίκευσης και τη προσαρμογή στις νέες πραγματικότητες, τις οποίες διεκδικεί να μεταγράψει στο δικό του πλαίσιο (Αναγνωστοπούλου, 2004, σ. 101). Είναι πάντως γεγονός ότι οι μεταρρυθμίσεις, στο πλαίσιο των προενταξιακών διαδικασιών έχουν τελεματώσει κατά τους τελευταίους μήνες.

Σε γνωμοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Bozkurt, 25.06.2001) σχετικά με την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, επισημαίνεται το υψηλό ποσοστό ανεργίας που πλήττει τις γυναίκες, (39,6%), που είναι ακόμη υψηλότερο στις αγροτικές περιοχές και ταυτόχρονα ο περιορισμένος αριθμός των εργαζόμενων γυναικών που έχουν κοινωνική ασφάλιση – μόλις 12% του συνόλου των ασφαλισμένων εργαζομένων. Τονίζεται επίσης ότι, παρά την αναφορά του άρθρου 26 του Εργατικού Κώδικα στην αρχή της ίσης αμοιβής για ίση εργασία, οι γυναίκες αμείβονται λιγότερο, εργάζονται υπό δυσμενείς εργασιακές συνθήκες, με μειωμένες αποδοχές και ανυπαρξία μέτρων προστασίας της μητρότητας, δεδομένου του δικαιώματος του εργοδότη να τις απολύσει μετά το πέρας της γονικής άδειας. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στην τελευταία έκθεσή του για την ευρωπαϊκή Στρατηγική της Διεύρυνσης, στις 3 Φεβρουαρίου 2006, (έκθεση Brok), σημειώνει για την Τουρκία, μεταξύ των άλλων, ότι, παρόλο που έχει δρομολογηθεί η διαδικασία πολιτικής μετάβασης, ο ρυθμός της αλλαγής επιβραδύνθηκε το 2005 και υπενθυμίζει στη Τουρκία ότι θα πρέπει να διασφαλίσει την πλήρη ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, την εξάλειψη των βασανιστηρίων και της κακομεταχείρισης και να καταβάλει έντονες

προσπάθειες για την προώθηση των δικαιωμάτων των γυναικών και την καταπολέμηση της βίας. Ζητά επίσης να δημιουργηθούν κέντρα υποστήριξης των γυναικών που απειλούνται από άσκηση βίας. Από την πλευρά της η Επιτροπή Γυναικών του Ευρωκοινοβουλίου (Γνωμοδότηση Bozkurt, 2005) ζητά να γίνει υποχρεωτική η ίδρυση ξενώνων περίθαλψης γυναικών σε όλους τους δήμους άνω των 50.000 και να υποστηριχθούν οι ΜΚΟ που παρέχουν αντίστοιχες υπηρεσίες.

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι χάρη στην προοπτική ένταξης της Τουρκίας και των δεσμεύσεων που έχει αναλάβει έγιναν οι μεγάλες αλλαγές στο Τουρκικό Σύνταγμα και στο οικογενειακό δίκαιο. Ωστόσο, στον 21^ο αιώνα, ο διάλογος για το κατά πόσον οι γυναίκες μπορούν να είναι παρούσες στη δημόσια ζωή χωρίς να «προκαλούν αναταραχή» συνεχίζεται, όπως και η αντιπαράθεση και ο ανταγωνισμός μεταξύ Κεμαλιστών και Ισλαμιστών.

5.2. το ευρωπαϊκό κεκτημένο για την ισότητα των φύλων και πως γεφυρώνεται το χάσμα ΕΕ-Τουρκίας

Θα επιχειρηματολογήσω, ότι η διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, μεταξύ των άλλων, διαμορφώνει αλλά και διαταράσσει τις υπάρχουσες σχέσεις των φύλων, όπως έχουμε δει σε περιπτώσεις ένταξης κρατών με παραδοσιακές δομές (Ελλάδα). Ωστόσο, ενώ οι διάφορες θεωρίες ενοποίησης προσπαθούν να κατανοήσουν τη φύση της ολοκλήρωσης, ελάχιστα έχουν συμβάλει στη κατανόηση της δυναμικής του φύλου και στη συμπερίληψή του στις μελέτες και τις έρευνες για την ΕΕ. Στη περίπτωση της Τουρκίας παρά το γεγονός ότι αποτελεί τη καλύτερη περίπτωση μουσουλμανικής χώρας που πολύ νωρίς αναγνώρισε δικαιώματα στις γυναίκες, ωστόσο χρειάστηκε η κινητοποίηση και η άσκηση πίεσης

από το φεμινιστικό κίνημα για να προχωρήσει σε αλλαγές που θα την έφερναν πιο κοντά στο Ευρωπαϊκό κεκτημένο και θα έδιναν ώθηση στην προενταξιακή διαδικασία. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, η νομοθεσία της Τουρκίας περιλάμβανε ποικίλες διακρίσεις εις βάρος των γυναικών και μια διάχυτη πατριαρχική αντίληψη διέτρεχε το αστικό, ποινικό και εργατικό δίκαιο, παρά τη συνταγματική επιταγή για την ισότητα των φύλων και παρά το γεγονός ότι η Τουρκία έχει υπογράψει όλες τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει τάχιστα από το 1998, με την ψήφιση του νόμου για την πρόληψη της ενδοοικογενειακής βίας και στη συνέχεια με τη μεταρρύθμιση του Αστικού Κώδικα το 2001 και του Ποινικού Κώδικα το 2004. Μέσα από αυτές τις μεταρρυθμίσεις οι γυναίκες κατέκτησαν την αναγκαία νομική βάση για την άσκηση των δικαιωμάτων τους και τη διεκδίκηση πλήρους ισότητας των φύλων. Ο νέος Αστικός Κώδικας καταργεί την υπεροχή του άντρα στο γάμο, υποστηρίζει την πλήρη ισότητα των φύλων στην οικογένεια, προβλέπει την ίση κατανομή της περιουσίας που αποκτήθηκε στη διάρκεια του γάμου μεταξύ των συζύγων, καθορίζει ως κατώτερο όριο νόμιμης ηλικίας για γάμο το 18^ο για άντρες και γυναίκες (προηγουμένως ήταν 17 για τους άντρες και 15 για τις γυναίκες), δίνει τα ίδια κληρονομικά δικαιώματα στα παιδιά εκτός γάμου και επιτρέπει στους ανύπαντρους να υιοθετούν παιδιά (WWHR, 2005). Επιπροσθέτως, τον Οκτώβρη του 2001, το άρθρο 41 του Συντάγματος τροποποιήθηκε, επαναπροσδιορίζοντας την οικογένεια ως μια ενότητα που «βασίζεται στην ισότητα μεταξύ των συζύγων».

Τον Οκτώβρη του 2000, η τακτική Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής τόνιζε ότι χρειάζεται σοβαρή προσπάθεια εκ μέρους της Τουρκίας για τη διασφάλιση της ίσης μεταχείρισης, παρά

το γεγονός ότι το Σύνταγμα αναγνωρίζει την ισότητα των φύλων. Η Εκθεση του 2003 διαπιστώνει ότι η νέα εργατική νομοθεσία εισήγαγε διατάξεις, μερικές από τις οποίες εναρμονίζονται με τις Οδηγίες για την ίση αμοιβή, την ισότητα ευκαιριών και το βάρος της απόδειξης. Επίσης συμπεριλαμβάνει διατάξεις για την άδεια μητρότητας και τη προστασία των εγκύων. Επιπλέον οι συνταγματικές τροπολογίες που υιοθετήθηκαν από το Κοινοβούλιο τον Μάιο του 2004, προβλέπουν ότι: *«Άνδρες και γυναίκες έχουν ίσα δικαιώματα. Το Κράτος έχει καθήκον να διασφαλίσει την ισότητα στη πράξη»*. Τον Οκτώβριο του 2005 δημιουργήθηκε η Γενική Διεύθυνση για τα Δικαιώματα των Γυναικών με στόχο την ενίσχυση της θέσης των γυναικών στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή. Η Εκθεση της Επιτροπής σημειώνει ότι παρά το γεγονός ότι ο νέος ποινικός κώδικας ισχύει μόλις από τον Ιούνιο του 2005, έχει ενισχύσει κατά πολύ τα θεμελιώδη δικαιώματα, χρειάζεται όμως μεταφορά και των Οδηγιών της Κοινότητας για την ισότητα των φύλων και κατά όλων των διακρίσεων.

Όλες αυτές οι αλλαγές και οι προσαρμογές σύμφωνα με το ευρωπαϊκό κεκτημένο, ασφαλώς δεν έγιναν με τις ευλογίες και τη συναίνεση των πάντων. Υπήρξαν σφοδρές αντιδράσεις από τους συντηρητικούς ισλαμιστές και τους εθνικιστές που υποστήριζαν ότι η ισότητα ανδρών και γυναικών *«θα προκαλέσει αναρχία και χάος στην οικογένεια, ενώ θα θέσει σε κίνδυνο τα θεμέλια του Τουρκικού έθνους»*. Ο ίδιος ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας, κ. Ερντογάν, τον Σεπτέμβριο του 2004, και ενώ η Βουλή συζητούσε την αλλαγή του ποινικού κώδικα επιχείρησε την τελευταία στιγμή να επαναποινικοποιήσει τη μοιχεία. Η πρότασή του αποσύρθηκε κάτω από τη δημόσια κατακραυγή και τη πίεση της Ευρωπαϊκής

Ένωσης. Ο νέος ποινικός κώδικας ψηφίστηκε στις 26 Σεπτεμβρίου 2004, αφού έκανε αποδεκτές περίπου 30 τροπολογίες που είχαν προτείνει οι γυναικείες οργανώσεις. Τα γεγονότα καταδεικνύουν ότι ναι μεν η Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας έδωσε ώθηση στις μεταρρυθμίσεις, αλλά και η συμβολή των οργανώσεων των γυναικών και η άμιλλα που αναπτύχθηκε μεταξύ τους βοήθησε ώστε να εγκαταλειφθούν νόμοι και πρακτικές που αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά της Τουρκικής Κοινωνίας. Βεβαίως οι νόμοι είναι δυνατόν να αλλάξουν σε μια νύχτα, δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τη νοοτροπία και τα κοινωνικά στερεότυπα. Χρειάζεται χρόνος για να ξεπεραστούν αντιλήψεις και πρακτικές αιώνων, όταν μάλιστα, όπως στη περίπτωση της Τουρκίας, υποστηρίζονται από μη αμφισβητούμενα «ιερά κείμενα». Η περίπτωση της Τουρκίας θυμίζει σε πολλά τις αλλαγές που προωθήθηκαν στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1980, όταν επίσης έπρεπε να προσαρμόσει τη νομοθεσία της στο Ευρωπαϊκό κεκτημένο για να αποκτήσει μια λειτουργούσα δημοκρατία και μια ισχυρή και ανταγωνιστική οικονομία. Πολλοί εκφράζουν την άποψη ότι η ιστορική επιλογή του δρόμου της «Ευρωπαϊκής Τουρκίας» συμφέρει τον τουρκικό λαό, συμφέρει την Ευρωπαϊκή Ένωση και πάνω από όλα συμφέρει την Ελλάδα (Βερέμης, 2002, σ. 15). Μπορούμε με βεβαιότητα να προσθέσουμε ότι συμφέρει τα μέγιστα και τις γυναίκες της Τουρκίας.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Deniz Kandiyoti, η Meltem Müftuler-Bac, η Yesim Arat και οι άλλες φεμινίστριες έχουν δίκιο. Η υπόθεση εργασίας, ότι οι γυναίκες της Τουρκίας χειραφετήθηκαν (έστω μερικώς), από τις Κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, αλλά δεν απελευθερώθηκαν από τα βαριά δεσμά που τους έχει επιβάλει η ισλαμική και πατριαρχική κουλτούρα, επαληθεύεται από την ανάλυση που

προηγήθηκε. Παρά τις μεγάλες αλλαγές του Κεμάλ οι γυναίκες αντιμετωπίζουν ακόμη καταπιεστικές διακρίσεις και ανισότητες σε βάρος τους. Οι φορείς αυτής της καταπίεσης είναι η μεσογειακή κουλτούρα με τους κώδικες «τιμής» και «ντροπής», η Ισλαμική παράδοση με την εξ αποκαλύψεως ρύθμιση της συμπεριφοράς των γυναικών, αλλά και η Κεμαλική ιδεολογία με το στερεότυπο της ασεξουαλικής, έτοιμης για θυσίες γυναίκας.

Σε πείσμα των εκτεταμένων μεταρρυθμίσεων και της περιθωριοποίησης του Ισλάμ από τον Κεμάλ, η ουσία της κουλτούρας παρέμεινε σχεδόν ανέγγιχτη. Αυτό αποτελεί και το μεγάλο παράδοξο, όπως φάνηκε από την ανάλυση. Ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός αναγνώρισε δικαιώματα στις γυναίκες, τουλάχιστον στα χαρτιά, δημιουργώντας τη ψευδαίσθηση ότι οι γυναίκες της Τουρκίας έλυσαν όλα τα προβλήματά τους, με αποτέλεσμα οι μορφωμένες και επαγγελματικά εργαζόμενες γυναίκες που παρήγαγε ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός, να μη συμμετάσχουν στο γυναικείο κίνημα μέχρι τη δεκαετία του 1980, βασικά επειδή δεν είχαν συνειδητοποιήσει τις εκτεταμένες παραβιάσεις των δικαιωμάτων των γυναικών και το έλλειμμα εκπαίδευσης, απασχόλησης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ατομικών ελευθεριών.

Οι γυναίκες της Τουρκίας, μόνο μέσα από τις γυναικείες οργανώσεις και τη δραστήρια συμμετοχή τους στην αναδυόμενη κοινωνία των πολιτών κατάφεραν να κλονίσουν τα θεμέλια του πατριαρχικού αυταρχικού κράτους και μέσα από διαφορετικές σκοπιές να θέσουν υπό αμφισβήτηση τη σχέση κράτους-πολιτών και ιδιαίτερα τη σχέση του με τις γυναίκες. Ακόμη κι αν δεν κατάφεραν να αλλάξουν τις βασικές αντιλήψεις περί κράτους, έθνους και Ισλάμ, κατέδειξαν, ωστόσο, τα όρια αυτών των αντιλήψεων και σηματοδότησαν τον δημόσιο

διάλογο. Πρόσφορο έδαφος γι αυτό το διάλογο, που αφορά όχι μόνο το μέλλον των γυναικείων δικαιωμάτων, αλλά και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Τουρκίας , προσφέρει το ευρωπαϊκό πλαίσιο και η ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας.

Η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ θα πρέπει να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της βίαιης περιθωριοποίησής του κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, κάτι που δεν είχε γίνει ποτέ αποδεκτό από τη πλειονότητα του λαού, αλλά και ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της μεσαίας τάξης στις αγροτικές περιοχές και στις επαρχιακές πόλεις, για τους οποίους το Ισλάμ αποτελεί μέρος της καθημερινής ζωής τους. Η υιοθέτηση του Ισλάμ σαν ένα είδος κρατικής θρησκείας το 1982, ως αντιπερισπασμό στην άνοδο της αριστεράς και η ενσωμάτωσή του στο κοσμικό σύστημα εξουσίας καταδεικνύει τη σημασία που αποδίδεται στο Ισλάμ από το ευρύ κοινό, αλλά και τις δυσκολίες και τους περιορισμούς που συνάντησε ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός.

Οι μεγάλες αλλαγές, όπως φάνηκε, αντιπροσώπευαν το όραμα ενός μόνο χαρισματικού πολιτικού ηγέτη, του ιδρυτού της Δημοκρατίας, Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, καθώς και τις αξίες ενός μικρού αριθμού αστών και μικροαστών πολιτών. Η Τουρκική Δημοκρατία καθόρισε τα χαρακτηριστικά του μοντέρνου κράτους και της ιδανικής γυναίκας και προπαγάνδισε αυτό το ιδεώδες σε ένα πληθυσμό που είχε πολύ διαφορετικές αξίες και αντιλήψεις περί του ρόλου και της συμπεριφοράς των γυναικών. Έτσι, εκείνες οι μεταρρυθμίσεις δημιούργησαν μεν μια γενιά δυνατών και χειραφετημένων γυναικών, όχι όμως χωρίς κόστος. Σε κάθε περίπτωση οι ευκαιρίες και τα δικαιώματα που προσέφερε στις γυναίκες ο Κεμαλικός εκσυγχρονισμός δεν θα πρέπει να υποτιμηθούν. Εκείνες οι πρώιμες

αλλαγές έθεσαν τα θεμέλια για τη μελλοντική ολοκλήρωση των δικαιωμάτων των γυναικών, στο πλαίσιο και του ευρωπαϊκού κεκτημένου. Σιγά-σιγά, αλλά σταθερά, βοηθούσης και της ΕΕ, οι γυναίκες της Τουρκίας βρίσκουν το δρόμο προς την απελευθέρωσή τους.

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση:

- **AmnestyInternational** Press Release, 22/4/2005, "Justice denied to tortured teenage girl"
- **Amnesty International**, 2004, Report "Turkey: Women Confronting Family Violence" 2/6/2004
- **Amnesty International**, Press Release, 27.10.2005 "Renowned Turkish Women's Rights Crusader to Campaign against lack of shelters – Family Violence in Turkey"
- **Arat Yesim**, 1994, "Toward a Democratic Society: The Women's Movement in Turkey in the 1980s", *Women's Studies International Forum*, Vol. 17, Nos 2/3, pp.241-248, 1994
- **Arat Yesim**, 2000, "From Emancipation to Liberation: The changing Role of Women in Turkey's Public Realm", *Journal of International Affairs*, 54, No. 1, 107-23, Fall 2000
- **Blagojevic, M.**, 2003, "Women's Situation in the Balkan Countries", E.P. Directorate General for Research
- **BrooksJeraldin**, 1995, *Nine Parts of Desire*, Anchor Books, USA
- **DGSPW**-Directorate General on the Status and Problems of Women, Ankara, February 1999
- **Feroz Ahmad**, 2003, *Turkey: the Quest for Identity*, Oneworld Publications, Oxford
- **Giddens, A.**, 2004, "Beneath the Hijab:A Woman", *New Perspect. Q* 21 no 2, Spr 2004
- **Gindoglu Dilek**, 1997, "Virginity Tests and Artificial Virginity In Modern Turkish"

Medicine", *Women's Studies International Forum*, Vol. 20, No. 2, pp.253–261, 1997

- **Gogagioglu, D.**, 2004, "The Tradition Effect: Framing Honor Crimes in Turkey", *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, vol. 15, No 2, Summer 2004
- **Gölle N.**, 2004, "Visible Women: Actresses in the Public Realm", *NPQ*, 21, No 2, 12–13 Spr 2004
- **Human Rights Watch**, Women's Rights Project, 1994, "State Control of Women's Virginity in Turkey", report released June 5, 1994
- **Kamguian Azam**, 2005, "Islam and Women's Rights", *Institute for the Secularization of Islamic Society*, Feb. 2005
- **Kandiyoti, D.**, 1981, "Emancipated but not Liberated? Reflections on the Turkish case" in Karabasakal-Arat "Where to Look for the truth", *Women's Studies International Forum*, 2002vol. 26, No 1
- **Kanra Bora**, 2005, *Democracy, Islam and Dialogue: The Case of Turkey*, Blackwell Publishing, Vol.40, (4), p.515–539
- **Karabasakal-Arat**, 2002, "Where to Look for the truth", *Women's Studies International Forum*, vol. 26, No 1
- **Kaylan Muamer**, 2005, *TheKemalists–IslamicRevivalandtheFateofSecularTurkey* , Prometheus Books, N.Y.
- **Keskin Burcak**, 1997, "Political Participation Patterns of Turkish Women" *Middle East Review of International Affairs (MERIA) Meria Journal* (December 1997)
- **Kuru, Ahmet**, 2004"Two Types of Secularism: State-Religion Relations in the US, France , and Turkey", *Society of Comparative Research Graduate Student Retreat, University of California, San Diego*, 14–15 May 2004
- **Landorf Hilary & Pagan Lewis**, 2005, "Unveiling the Hijab", *The Social Studies*, July/August 2005

- **Lewis Bernard**, 1961, *The Emergence of Modern Turkey*, μεταφρ. εκδ. Παπαζήση 2002
- **Lewis Bernard**, 2004, *The Crisis of Islam*, Phoenix, London
- **MacMillan Margaret**, 2001, *Peacemakers*, σελ. 444, John Murray Publishers, London
- **Mango Andrew**, 1999, *Atatürk*, John Murray (Publishers)
- **Mardin Serif**, 1971, "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *International Journal of Middle East studies*, Vol 2, 1971, pp. 197–211
- **Müftüler-Bac, M.**, 1999, "Turkish Women's Predicament", *Women's Studies International Forum*, vol.22, No 3, pp.303-315
- **Murphy, Cl.**, 2004, "Spotlight on Turkish Women's Rights", *BBC NEWS*, 23.9.2004
- **Norris, P. & R Inglehart**, 2004, *Sacred and Secular*, Cambridge University Press
- **Sadic J. al-Azm**, 2005, "Is Islam Secularizable?", *Institute for the Secularization of Islamic Society*, Feb. 2005.
- **Tacettin G.**, 1993, "The Concept of Islamism within Ziya Gökalp's Sociology", www.metu.edu.tr/home/wwwsbe/thabs/1993/soc_abs_93.html
- **Tekeli Shirin**, 1992, "Europe, European Feminism, and Women in Turkey", *Women's Studies International Forum*, Vol. 15, No. 1, pp. 139–143
- **The Economist**, 2006, (June 24–30), "Wife of the Nation's Father", σ. 36
- **White, J.**, 2003, Report, "State Feminism, Modernization and the Turkish Republican Woman", *NWSA Journal*, 2003, vol.15, No 3 (Fall)
- **Winpeace**, www.winpeace.gr
- **WWHR (Women for Women Human Rights)**, February 2005, «New Ways»
- **Zehra F. & Kabasakal Arat**, 2003, "Where to look for the Truth: Memory and interpretation in Assessing the Impact of

Turkey's Women Education", *Women's Studies International Forum*, Vol. 26, No. 1, pp.57-68, 2003

- **Zeitinoğlu, I.**, 1994, "Employment of Women and Labour Laws in Turkey", *Comparative Labour Law Journal*, 15 (2), 177-205

Ελληνόγλωσση:

- **Αθανασοπούλου, Ε.**, 2005, διαλέξεις ΠΜΣ, 10.11.2005 & 22.12.2005
- **Αναγνωστοπούλου Σία**, 2004, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός*, Βιβλιόραμα
- **Βερέμης Θάνος**, επιμ. 2002, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Πολιτικό Σύστημα, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, εκδ. Ππαζήσης
- **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**, 2006, «Έκθεση της Επιτροπής Εξωτερικών Υποθέσεων, σχετικά με το έγγραφο στρατηγικής της Επιτροπής για τη Διεύρυνση -2005/2206(INI), **εισηγητής: Brok, E.**, 3.2.2006»
- **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**, 2001, «Γνωμοδότηση της Επιτροπής Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ίσων Ευκαιριών, συντάκτρια: **Καραμάνου Α.**, 25.6.2001»
- **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**, 2003, «Κανόνες αμφίεσης για τις γυναίκες εργαζόμενες στην Τουρκία», *Ερώτηση Καραμάνου Α.*, 10.07.2003
- **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**, 2003, «Λιθοβολισμός της Σέμισγιε Αλλάκ», *Ερώτηση Καραμάνου*, 9.7.2003
- **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**, 2004, «Γνωμοδότηση της Επιτροπής Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ίσων Ευκαιριών προς την Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων σχετικά με την πρόοδο προς την ένταξη της Τουρκίας την ΕΕ, συντάκτρια: **Καραμάνου Α.**, 26/1/2004»
- **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο**, 2005, «Έκθεση της Επιτροπής Δικαιωμάτων των Γυναικών και Ισότητας των Φύλων Σχετικά με τον

ρόλο των γυναικών στην Τουρκία, στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή, Εισηγήτρια **BozkurtEmine**, 10 Ιουνίου 2005»

- **To ΒΗΜΑ**, 2005, «Αντιευρωπαϊκές βολές Ερντογάν για τη μαντήλα», 17.11.2005
- **Το Ιερό Κοράνιο**, 2002, εκδ. Κάκτος
- **Χαλαζίας Χρήστος**, 2001, *Το Πολιτικό Ισλάμ*, εκδ. Δόμιος

word count:12.301

www.karamanou.gr

karamanou@ath.forthnet.gr